
FRANCETA LEVSTIKA LITERARNA KRITIKA

J O S I P V I D M A R

Kot pojav v zgodovini slovenskega življenja ima Levstik izrazito kritičski značaj. Vršil je službo nezaželenega, toda nujnega umstvenega in moralnega nadzora v naši veliki in mali, vnanji in notranji politiki, v našem družabnem, društvenem in vsem javnem življenju, v literaturi, v praktičnem in zgodovinskem jezikoslovju in v vsem, za kar se še čuti literarno nadarjen, razvit in izobražen človek živega duha s svojimi sodobniki soodgovornega pred javno moralo in narodno bodočnostjo. Usoda mu je naložila v pravem pomenu besede delo centralnega uma in centralne vesti v življenju njegovega naroda; delo, ki ga je vneto in srdito izpolnjeval v besedi, pismu in dejanju. Odpor, na katerega je zadel pri manj jasnih in manj poštenih javnih delavcih svojega časa, mu sicer ni dal, da bi bil izčrpal svojo nalogo do kraja, vendar je njegovo splošno kritično delo, ki je prodrlo v javnost, tako raznoliko in mnogostransko, da je naposled le zaokrožen izraz njegove žive, občutljive in večno pozorne, neodvisne osebnosti ter njegovega centralnega položaja v slovenstvu.

Drugačna je njegova usoda v zgodovini literarne kritike, v kateri je vendarle iskati težišče njegovemu življenjskemu opusu in ki je temu članku predmet. Kajti prav ta najpomembnejši del njegovega udejstvovanja po večini in po svojih najzanimivejših primerkih ni prodril v javnost, zlasti ne v času, ko je bil aktualen, in ni javna last niti še danes. Za kritika, čigar delo je po svoji naravi vedno aktualno, pa je vprašanje javnosti nad vse važno in spada med bistvene lastnosti njegovega poklica. Izmed vseh Levstikovih kritičnih sestavkov, ki se nanašajo na literaturo, so bile v aktualnem času javnosti dostopne le zelo redke stvari. To so „Pušice“ in „Ježa na Parnas“, ki so izšle v „Pesmih“ (1854), „Potovanje iz Litije do Čateža“ (1858), ki je doslej najpomembnejši literarno programski spis v slovenščini; „Napake slovenskega pisa-

nja" (1858) kot jezikovno temeljno delo, ki pa se le v zaključku dotakne — ne morda kakega estetskega problema, marveč samo vprašanja o upravičenosti in dopustnosti stroge literarne kritike; edina Levstikova objavljena literarna kritika v pravem pomenu besede o Ciglerjevi „Sreči v nesreči“ (1858), nato zopet načelni spis o kritiki: „Objektivna kritika“ (1868), malo pomembno poročilo o brošuri „Pravda o slovenskem šestomeru“ (1878) in končno kritika Kleinmayrjeve „Zgodovine slovenskega slovstva“ (1881), ki pa po ogromni večini gradiva zopet ni estetsko literarna, marveč literarno zgodovinska in ki ima samo pri obravnavanju Prešerna in Koseskega pomembnejše estetsko kritične vložke.

Ti pravočasno objavljeni spisi predstavljajo v Levstikovem literarno kritičnem delu zelo neznatno poglavje. Nekaj njegovega neobjavljenega gradiva je nato priobčil Levec v zbranih spisih, največ pa ga je ostalo v rokopisih Levstikove zapuščine, ki jo je deloma objavil šele Žigon, in pa v njegovi korespondenci, ki jo je letos zbral in uredil Pirjevec. Prav korespondenca, ki vsebuje nekaj zelo dragocenih kritičnih dokumentov, nekoliko ublažuje predstavo o Levstikovem prisilnem molku in nam ga kaže, če že ne kot javnega in svobodno nastopajočega literarnega kritika, pa vsaj kot globoko kritičnega in vplivnega mentorja, ki je imel z vodilnimi književniki svojega časa tesne stike in ki je po tej zasebni poti s svojo veliko avtoritativnostjo učinkoval morda še globlje in zanesljiveje. Vzgojni pomen kritike za občinstvo, ki je eden izmed njenih najvažnejših smotrov, pa je zaradi teh okoliščin v njegovem kritičnem delu izpodrezan. Vsaj za preteklost. S tem pa vendarle še ni rečeno, da za vedno. Kajti nobeno pomembno duhovno delo ni opravljeno samo za danes. Tudi kritika ne. In Levstikova je tako nedvomno pomembna, tako vzorna po umnosti in prirodnosti analize in velika po pojmovanju umetnosti in človečnosti, po brezobzirni ljubezni do resnice, da je navzlic malovrednosti del, ki jih po večini obravnava, vzgojna tudi za današnjega bralca, za današnjega umetnika in za današnjega kritika. Zlasti ta lahko najde za svoje delo v Levstikovi kritiki navodilo, kakršnega bo zaman iskal v kritičnem udejstvovanju vseh kasnejših generacij.

Svoje literarno kritično delo je Levstik izvršil v treh velikih sunkih. Prvega povzroči in izvrši njegov mladostni zalet. Prične se s „Popotovanjem“, zlasti pa z „Napakami“, ki izzovejo znano debato o kritiki, s tem pa tudi ogromno kritično delo, ki ga je Levstik opravil s pripravami za odgovor Bleiweisu. To poglavje njegove kritike ga zaposluje od leta 1858. približno do leta 1860. Drugi zagon je večinoma v zvezi z njegovim sodelovanjem pri „Klasju“ in „Mladiki“ in z literarnimi

dogodki med izidom teh dveh publikacij in neposredno za njima, od leta 1866. do 1870. Tretje, zadnje in najskromnejše poglavje s središčem v kritiki o „Zgodovini slovenskega slovstva“ pa je bilo izvršeno v prvi polovici osemdesetih let.

I

Levstikova izrazita kritična nadarjenost kaže že zgodaj trden in sistematično dokaj urejen literarni okus. O tem poroča Levec¹ naslednje: „Njegovi součenci nam pripovedujejo, da je že učenec nižje gimnazije hudo kritikoval takrat v deveta nebesa povzdigovanega Koseskega . . .“ To poročilo je morda nekoliko v opreki z Levstikovo izjavo, ki jo je leta 1859. podal v kritiki Koseskega „Začarane puške“: „Tudi jaz sem bil nekdanj med tistimi, ki povzdigujejo Koseskega . . .“ Ali ta izjava je morda tudi samo retoričen obrat. Na vsak način je gotovo, da je vsaj že leta 1849. opeval Prešerna, kakor priča pesem „Naša literatura“² ali „Naše poezije“, ki jo najdemo v prvem poznanem zapisu njegovih „Pesmi“. Ta pesem, ki je nekako revijalnega značaja, pa Koseskega popolnoma prezre. Ne prezre pa ga drugi rokopis „Pesmi“, ki je bil urejen pred poslednjim, namenjenim za tiskarno. Tu se med „Pušicami“, ki so večinoma nastale že leta 1852.³, zvrsti pet pomembnih epigramov zoper Koseskega: „Nemškovavcu“ („Koseskemu“ — pri Levcu „Ren“), ki Veselu očita ponemčevanje slovenskega jezika; „Slovenska zaupljivost“, ki mu oponaša plagijatstvo; „Slovanski zlog“, ki se posmehuje njegovi jezikovni zmedenosti; „Dober svèt“, ki mu očita blebetavost, in končno „Pevska prostost“, ki ga dolži grehov zoper — logiko. To so stvari, ki se jih v onem času gotovo ni nihče tako jasno zavedal kakor estetsko prodirni Levstik. Kakor bomo videli, vsebujejo ti epigrami koncentrirane vse kesnejše njegove ugovore zoper prvaka pevcev. Manj pomembni so epigrami, ki merijo na Tomana in ki so kesneje izšli v „Pesmih“ pod zaglavjem „Nekemu pevcu“.

Isti bistri in prodirni pogled kakor v tej okrajšani kritiki Koseskega se očituje tudi v Levstikovi mladostni pesmi „Roman“ (1852), ki ironično razpravlja o možnosti romana v Slovencih. V nji anticipira v velikih obrisih svoje negativne misli o tem predmetu, ki jih je kesneje razvil v „Popotovanju“ in deloma še v kritiki o „Desetem bratu“:

¹ Zbr. sp. V., 349.

² Levst. zap. Drž. lic. knjižn.

³ Slov. bčela III., 311—312.

⁴ Levec: Zbr. sp. II., 80—81.

„Učeni ljudjé ne znajo slovenski,
Gospóda francoski, nemški kokotá...
Kakó boš pisal pregrehe visocih?
I kdo bo tvojo révščino bral?
Kakóve besede boš gospodičnam
Na plesih, sprehodih na jezik dajál?“

Rešitve problema, ki jo podaja v „Popotovanju“, pa se zdi, da tu še ne vidi določno, dasi je v ironični kitici, ki govori, o čem piši slovenski roman, rahlo naznačena.

Leto 1854. prinese v „Pesmih“ tri izmed imenovanih epigramov v javnost. „Nemškovavcu“ in „Slovenska zaupljivost“ — torej najdoločnejši in najostrejši — sta izpuščena. Hkratu pa se pojavi v zbirki prva oblika „Ježe na Parnas“, ki je zopet neusmiljeno in pravilno primerjanje Prešerna in Koseskega, kajpada v dokaj zastrti prisposodbi. Očitno je problem Prešerna in Koseskega za Levstika že tu silno pereč in, ker ga ne bo mogel nikoli javno obdelati, bo ostal zanj aktualen vse življenje.

Vendar so vse te po poli leposlovne izjave same priprave in začetki, ki jih omenjamo zaradi tega, ker nam do tega časa manjka pravega kritičnega gradiva. Prvi zelo važen kamen resničnega gradiva nam pri naša leto 1855., iz katerega nam je ohranjena neobjavljena kritika, oziroma fragment *uvoda*⁵ v *kritiko o Valjavčevih „Pesmih“*. Ta uvod je sijajen in dragocen uvod v celotno Levstikovo kritično delo, ker ne vsebuje nič manjšega nego v kratkih, jasnih potezah načrtan osnutek njegove literarne estetike. Njegove beležke sicer niso strnjene v strogo urejeno celoto, vendar so dokaj zaokrožene in pregledno razvrščene. Pričenši z važnostjo poglavitnih treh duševnih elementov: srca, domišljije in uma — za umetnost, razpravlja Levstik najprej o splošni estetiki. „Kaj imenujemo lepó?“ Po obširnejšem razglabljanju opredeli lepoto takole: „Lepo se imenuje... to, čigar posamezni deli se vežejo po vodilih soglasja v telesno lepoto samo zase, ustréžno svojemu namenu.“ Dokler gre za presojo telesnih predmetov, je sodba o lepoti preprosta. „Vse drugače pak je z lepoto činov duhá.“

Tu je rokopis prekinjen. Levstik je v glavnem zaključil splošno estetiko in v prihodnjem fragmentu preide k literarni. Primerjajoč po Lessingu pesniški posel s slikarstvom in kiparstvom, „ki iščeta le telesa i telesnega življenja“, opiše pesništvo takole: „Poet išče le dušnega življenja, toraj mu more le človek i sam človek pravi predmet bíti, vse drugo mu je le v tó rabo, da človeka krasi.“ (Tudi narava in človeško telo.) „Kakor tedaj živopisec i slíkar v vunanjih obrisih telesa, lepote

⁵ Levst. zap.

i soglasja išče, takó ga išče poet v duši i v dušnjim soglasji. Kakor mora pravi živopisec vse ude človeškega telesa dobro znati, tako mora poetu vsaka guba človeške duše znana biti.“ Iz tega opisa in primerjave se prebije do opredelitve in opisa bistvene pesnikove umetniške naloge: „Ker pa nobenega človeka ni take dušne popolnosti, da bi ga poet koj vzeti mogel v svoj predmet, zató mora tudi on s dušo tako ravnáti kakor živopisec s telesom, mora si ideale delati. Mora vse po redu in vzrokih narave osnovane kreposti, ako prevagujejo strasti, v lepo soglasje spraviti, i vse zopet po naravnim redu i vzrokih strasti, ako so te težji, on mora tukaj naravi pripomoči i tako postane dušno soglasje poezije, dušna lepota.“

V tem mestoma nekoliko nejasnem in kajpada v nekaterih važnih stvareh nedognanem odstavku govori Levstik o umetniškem pretvarjanju življenja in konkretnih človeških osebnosti v poetiško življenje in v poetiške osebe. Ta posel opravlja pesnik z izpuščanjem in retuširanjem stranskih notranjih svojstev in s poudarjanjem bistvenih in za umotvor potrebnih, kar mora delati „po redu in vzrokih narave“ in s poznanjem „vsake gube v človeški duši“. Tako nastajajo v poetovi roki estetski človeški liki ali z Levstikovo besedo — „ideali“. Teh pa ni zamenjavati z nravnimi ideali, kar Levstik zelo določno pove na koncu tega odstavka, ko pravi: „Velik hudodél kakor Šekspirjev Rihard, ki je poleg tega tudi telesno pohabljen, je vendar lep estetični karakter, estetični, moralni ne.“ — Da glavni smisel teh izvajanj ni primerjanje poeta z likovnim umetnikom, marveč opredelitev bistva literarne tvornosti in oddelitev tega bistva od manj važnih pesniških funkcij, kaže zveza med tem odstavkom in naslednjim, ki govori o stvareh jezika. Ta zveza je poudarjeno nasprotje:

„Vidi se toraj, da jezik ni v poezii prava reč, on je le njeni pripomoček . . . Da poezii verzi še bolj pa stiki niso neogibno potrebni, pričajo krasna dela človeškega duhá . . . Igor . . . Werther . . . Serbje . . . Tudi vsih ptujih besed čist jezik ni potreben, Serbi imajo obilo turških besed v najkрасnejih pesmih, ki zato niso nič manj lepé . . . S tem pak ne terdim, da naj piše, kakor komu na um pade. Poezija je živopisje, ki ga duša z ušesom gleda . . . Ako je glaji jezik, prijetnejši je sluhu, ako čistejši govor večje je vunanje soglasje. I tukaj se pričinja izkust poezije. Poezija sama na sebi ni izkust, i kakor hitro pričinja bivati izkust, nehúje biti prava poezija, ki se iz serca zlíva kakor studenec iz podzemskih vodenih žil.“ — Prava poezija je, kakor je prej povedal, ustvarjanje estetsko prečiščenih človeških likov; jezik je le izrazilo in predmet pesniške tehnike, ki še ni poezija. „Kdor ima . . . zmožnost, čute človeškega serca s

pomočjo domišljenosti z lastno v sebi rojeno krepostjo tako zlivati v posodo človeškega jezika, kakor smo popisali, ta je samotvorec (Genie).“

Pri zaključku te misli je spis vnovič prekinjen. Doslej je obravnaval splošno in posebno literarno estetiko, zadnji odstavek pa govori o „estetični duhovni lepoti“, ki jo razlaga takole: „Serčnost nam je lepa, ali lepša je, ako ji druží um; ker serčnost ima tudi tíger, um pak, ki delo z nasledki pretehtuje, um je krepost človeškega duha samega . . .“ Lepša od ljubezni do prijatelja je „ljubezen do sovražnika, ker ona človeka vzvišuje čez vse stvari zemljé, ona je samo njemu lastna, izvira iz samega človeškega čutja. Tako je z vsako krepostjo človeka i z vsako strastjo, dokler se na čisto človeški cesti ohrani.“ Skratka: „estetično duhovno lepo je krepost človeškega duhá, ki izvira iz čutov človeka, razodeta v njegovem djanju.“

To nravno-estetsko poglavje pa ima še odstavek, ki vsebuje zanimivo nravno, a pogrešeno estetsko misel, ki oporeka misli, izrečeni v zvezi s Shakespearejevim Rihardom: „Daj tatú še toliko lepíh družíh lastnosti, ne storíš ga estetično lepega, ker tat se nad lisico i drugo tatínsko zver nikakor (ne) vzvišuje, drugače je z očitnim tolovajem, kjer njemu je često takíh dušnih vzmosti treba, da svoje sklepe izvodi, kar jih duhovno i telesno naj bolj obdarovan človek premaga.“ Nravno bi to pomenilo: podlost je grša od zločina ali nizkotnost je nravno brezupnejša od zločinske silovitosti; estetsko pa se ta trditev skoraj ne dá drugače razumeti, nego tako, kakor da bi bila estetska popolnost slike vendarle odvisna od lepote naslikanega predmeta, kar je nedvomno pogrešeno ali vsaj nedomišljeno. V zadnji dobi njegovega kritičnega delovanja bo Levstika ta nejasnost zavedla v neko občutno zgrešeno sodbo.

Ves ta sestavek, ki je v marsičem naslonjen na Lessinga in morda še na kakega drugega nemškega esteta, je navzlic temu samostojno premišljena snov in priča o zgodnji, veliki Levstikovi estetski zrelosti. Najpomembnejši in zlasti za naše razmotrivanje najvažnejši je drugi oddelek ali poglavje o literarni estetiki. Določno poudarjanje višjih funkcij poeta zoper njegovo jezikovno tvornost, nam kaže Levstika kot pravega literarnega misleca in z njegovimi pomembnejšimi kritikami vred odločno izpodbija pogosto trditev, da je bil predvsem jezikovni kritik, to se pravi kritik, ki mu je bilo sredstvo in izrazilo poglavitni predmet kritiziranja. Nikakor, ta jasna in globokoumna, dasi morda izrazno neokretna in ne do kraja premišljena estetika napoveduje literarnega sodnika, ki ima naraven in živ odnos do človeško-umetniškega bistva literature, kar se bo pokazalo tudi v razboru njegovih izrazito kritičnih spisov.

(Dalje prihodnjič.)

IZPOVED

A L O J Z G R A D N I K

Jaz mrzim trga hrupni vik in šum
in votli grom tribunovih besed,
steptano pot in cilj blodljivih čred,
česčenje pašnikov in slavo trum.

Več mi je borca enega pogum,
ki proti sebi zove v boj ves svet,
požiga, ruši pot in novo sled
njegov nemirni razkopava um.

Več so samote svete mi tišine,
pogovor sam s seboj in več v globine,
v vrtince srca lastnega pogrez.

Samó kdor vidi svoje korenine,
premeri debela moč in vej višine
in vé, kako je daleč do nebes.

ZADNJI POZDRAV

(Staroegiptski motiv.)

A L O J Z G R A D N I K

Pred mano smrt. Podaja mi roké
kot bolnemu, ko zdravje vrača se
in znova jutranji mu sveti zor.

Pred mano smrt. Poljublja mi obraz.
Sladak nje dih je, kakor preko jas
razcvétenih zefirja rahli pih.

Pred mano smrt. Odganja vale muk
kot lotosa omamni duh, kot drug,
ki žejnemu ponudil je napoj.

Pred mano smrt. Hladi srce, telo,
kot v vigredi na prašno pot lijo
bleščeče kapljice oblačnih ros.

Pred mano smrt. Končana zdaj je pot.
Sprejema me jetnika, ki nazaj
spet vrača se, pozdravlja ródni kraj.

MOLITEV

A L O J Z G R A D N I K

O, blagoslovi Bog nam naša trda,
opočna tla, naš up, naš trud in znoj,
krvi nemire in grobišč pokoj —
o, blagoslovi Bog nam naša Brda!

O, blagoslovi hiše krov in hleva
in latnike pred hišo, črešenj sad
in breskev cvet in pôlni sod in kad,
ko breme trt jeseni dozoreva!

In blagoslovi nam, o blagoslovi,
očvrsti z vedno slajšimi sokovi,
drevó besede naše osamelo.

In kjer odpade z njega list, o daj,
da ko se v solncu spet povrne maj,
stotero novih listov bo brstelo.

USMILJENKI

A L O J Z G R A D N I K

Vsi v potu težkih, ledenečih srag,
iščoč izhod s steklenimi očmi,
po vrsti stopajo na smrtni prag,
utrujeni, izmučeni, zasopli.

V vročini zunaj se sušijo parki
in solnce skuša oživeti tok
usihajoče, strjene krvi.

Nobeni žarki niso tako topli,
kot topli so dobrotni, mili žarki
vsevdilj se darujočih tvojih rok.

PAVLA

T O N E S E L I Š K A R

Na stopnicah, ki so se spuščale od cerkvenih vrat na trg, je pridržala mati Pavlo za roko. S prstom in pogledom je obkrožila ceste in hiše ter spregovorila z jokavim naglasom:

— Le poglej si še enkrat! To je mesto. Tukaj je mnogo, mnogo ljudi. Sedaj sva molili h gospodu Bogu in še in še te bom z gorko molitvijo priporočila devici Mariji in Jezusovem srcu, da te bosta obvarovala vsega hudega. Vidiš vse te ceste? Sto jih hiti po njih na ono stran, sto na drugo, ti pa nič ne veš, da je vsak drugi hudoben in grd. Satan preži za vsakim oglom, ti pa vedno misli le na svojo čisto dušo. To je edini tvoj zaklad, vsa tvoja dota — saj veš, da nimamo ničesar. Stara sem in bom kmalu umrla. Pred teboj pa je še vse življenje; trpljenje in žalost, veselje in ljubezen.

Pavla je gledala na trg pred seboj. Kmet hodi počasi s premišljeno trdimi koraki skozi vas, vsi ti ljudje pa imajo silno naglico. Na vasi se ljudje prekrižajo, ko gredo mimo cerkve, tu pa kakor da je ni. Pa vendar je ta cerkev velika in lepa za pet vaških cerkva. Ženske imajo prelepe obleke, tesne kakor tenčica, prozorne, da je vse telo bolj na cesti kakor pod oblaki. Lepo je gledati takole z visokega na trg, toda mati jo pelje po stopnicah navzdol in pred razpetim Kristusom, ki visi na zidu, se še enkrat ustavi in poljubi rano na prebitih nogah. Spomni se, da bo hči ostala v mestu, da se bo sama vrnila v vas. Nagne glavo in jo gleda. To svojo hčer, to cvetočo mladost, vso to njeno ljubezen in nado. Ozka, koščena brada ji zatrepeče, majhne, vdane oči mežikajo in po izsušenem, razgubanem licu spolzi solza. Čuti hčer, ki gre od nje, čuti, kako se ji trga iz srca, pa pogleda na križ, da ne bi delala težkih ur dekletu, ki mu je hudo.

Potem ju je na cesti objelo vrvenje in kakor dve plašni srni sta se ogibali ljudem, vozilom, preko ceste sta bežali, kakor pred nečem neznanim, ki jima je bilo tu v mestu vedno za petami. V stranski ulici sta se pomirili. Tu so bile hiše nižje kakor sredi mesta. Vendar pa so bile kakor majhni gradiči, obdani z lepimi, ograjenimi vrtovi. Kakšne lepe rože! Na njenem vrtiču cveto zajčki in srčki in papeževe sveče, ki segajo koči do strehe...

Bilo je poldne. Zvonovi so doneli od vseh koncev mesta, sirene so tulile kakor lačne zveri.

— Sedaj kosijo. Gospode ne smeš motiti pri jedi. Počakajva!

Sedli sta na klop pod kostanjem. Vroče je bilo, pomladni veter je dvigal prah in spodnje veje kostanja so bile vse sive. In ko sta odmolili, je vzela mati iz cekarja kos koruznega kruha in domače slanine. Človek ne more biti lačen. Ljudje so hiteli mimo njiju, nihče ju ni pogledal. Prašni in zasopli delavci, debeli plešasti gospodje, drobne deklice, stare žene. Četa utrujenih vojakov je korakala pojoč z ostrimi, sekajočimi koraki. Krajni v zadnji vrsti se je ozrl v Pavlo in ji pomahal z roko. Zardela je in pogledala vstran, da se je laže nasmehnila pozdravu in lepemu fantu, ki se ji je prvi nasmehnil sredi mesta.

Mati je mislila. Težko, naglo. Njen razum je tipal na vse strani, da bi zgrabil in oživil pametne besede, ki jih je namerila hčeri. Sama tudi ni bila dostikrat v mestu, pa vendar je le bila nekajkrat in je hotela poučiti hčer, ki odhaja od nje.

— Gospoda, pri kateri boš služila, je z nami celo majceno v sorodu. Seveda se tega ne spominjajo več. Gospod je visok uradnik, spoštovan mož, dober človek, pa tudi gospa ni napak. Otrok nimata, služba ti bo lahka, če boš pametna, ubogljiva in ponižna. Vse natanko pazi, kaj jima je všeč, kako se to dela, kako se z onim opravlja, poslušaj, kaj govore, glej, kako se obnašajo, da se boš tudi ti vedla po mestno! Temu se boš kmalu privadila. Potem pa veš, tole ti še enkrat poudarim: Moških se ogibaj —

— Oh, mama. nikarte o tem! jo je sramežljivo prekinila Pavla.

— Nič! Mati ti vendar lahko o tem govori? To so nauki, stara sem in izkušena, pa že vem, kaj je prav in na mestu! Moški v mestu so hudobni. Laskal se ti bo, obljubljal sto in sto reči . . . Naj ti še samo to povem, da je ni večje nesreče za dekleta, kakor če pade! Če se spomniš Znidarjeve Reze, ki jo je stari nagnal iz hiše, ko se je zonegavila z neznanim dedcem na sproščanju, in potem ko veš, kako se ji sedaj godi, boš lahko pazila, da ne bo s teboj prav tako!

Pavla je gledala v tla in je polovico besed preslišala. Doma si je zelo želela mesta. Posebno kadar so viharji majali trhlo kočjo in so bliski opletali okoli zvonika. Vasica je bila ob takih hudih urah majcena in nebogljenjena . . . Mesto pa je trdno iz kamena zidano, tam se človek skrije tudi pred božjo jezo. Ze bližnji trg se ji je zdel mogočen. Vendar pa je bila precej razočarana. Vse te ulice so se ji zdele kakor nitke brez konca in kraja, kamen in asfalt je žarel kakor peč, vsi ti ljudje pa so ji bili dvakratni tujci — saj je nihče niti pogledal ni. Velika žalost jo je obšla in najrajši bi se z materjo vrnila. Toda doma je lakota in skozi streho dež curi in mati hvali:

— Mesto je kakor loterija. Samo na pravo številko moraš staviti! To je tvoja nedolžnost in ponižnost, in Bog, ki je dobrota sama, te ne bo zapustil. Sedaj pa le pojdiva!

*

V stanovanju finančnega svetnika Drganca se plazi mrak izza zaves. S tihe ulice prihajajo zamolke stopinje, ki se odbijajo od pločnika, ura bije žametno, kakor da bi nekje pozvanjali zvonovi.

Pavla je sama. Sama v kuhinji, sama v štirih sobah, sama med tem lepim, mrtvim pohištvom, zavesami in zrcali. Gospa je ob morju že dva tedna, gospod je vse dni v službi in prihaja šele ponoči domov. Ves dan postopa po sobah, briše prah, zaliva rože, krmi kanarčka v kletki, poseda po mehkih stoli in gleda knjige s podobami, ki jih ima gospod v omari. Odpira omare, kjer so gospejine obleke in boža svilo, ki se v mehkih gubah pretaka med njenimi prsti. Ogleduje se v velikem zrcalu in ji je prijetno, ko se vidi od prstov do glave. Preklada brušene stekleničke z dišavami in porcelanaste doze, iz katerih gre lepota v gospejin obraz.

Ko se znoči, pripravi gospodu posteljo, si skuha večerjo in ko je takole sama, ne ve, kaj in kako bi. Gleda skozi okno na vrt in rože močno dehte. Misli na dom, toda čemerna in črna kamra njene mladosti je vpričo vseh teh sob, ki so obložene z lepoto in bogastvom, daleč za svetlimi spomini. Iz nje sili vaško dekle in mesto gre bolj in bolj vanjo. V nedeljo hodi k maši in popoldne tudi k nauku, materina beseda leži še vedno sredi srca . . . toda zdi se ji vendarle, da so vrtnice lepše od njenih zajčkov in papeževih sveč, da so ulice vendarle udobnejše kakor razvožene vaške poti, da je njena sobica kakor raj proti temnemu kotu v koči in da je vse, karkoli jo obdaja, nekako bolj sproščeno in razgibano, bolj usmerjeno in dognano kakor doma.

Doma je prišla zbita in razbolela od žetve in se je vlegla ter zaspala in ko se je zbudila, bi še kar ležala, saj je bila noč prekratka, da bi izbrisala skeleče bolečine iz svojih udov. Tu je sedaj spočita, sveža in kar ne dá se ji spati. Od pomladi sem je marsikaj videla, mnogočesa se naučila, zanimive stvari slišala in gospa je bila dobra z njo. Še preveč. Kar razvadila jo je in šalila se je z njo po domače ter ji je zaupala. Kadar jo je obiskal doktor Rejc, je dejala:

— Pospravi liker in kozarce nazaj v omaro. Gospodu ni všeč, če je doktor tu!

Ko je bil gospod za par dni v Beogradu, je bil doktor vsak večer njen gost. Sedela sta na zofi in Pavla je videla skozi priprta vrata, da jo je poljuboval.

— Bog ne daj, da zve za to gospod! ji je zabičevala.

Pavla pa je mislila in ugibala, kako je vse to čudno v mestu. Moža poljubuje, doktorja poljubuje... Gospa ima moža, doktor ima ženo...

Gospod je precej molčeč. Zjutraj vstane, zajtrkuje in gre v službo. Po kosilu se vleže, popoldne odide. Pred polnočjo ga ni nikoli domov. Nekoč je slišala, da je prišel z njim tuj ženski glas. Ko je pospravila spalnico, je našla na nočni omarici srebrno dozo za puder, ki ni bila gospejina...

Ko je včeraj snažila gospodovo obleko, je našla v žepu fotografije. Na ovitku je bilo napisano: „Nur für reife Männer.“ Gledala je sliko za sliko. Lepe, gole ženske so se vdajale moškim...

V njej je bil čuden nemir in zamišljeno je slonela zvečer na oknu in noč je bila topla. Iz zemlje je dehtel gorak vonj po prsti kakor iz prekopane njive. Po ulici sta šla fant in dekle tesno objeta in zdaj pa zdaj se je on sklonil nad njen obraz.

V Pavli se je dramila ženska. Zasanjala je o prelepem fantu, ki bo prišel mimo in se ji bo nasmehnil. Mogoče baš oni iz pojoče čete, ki jo je prvi pozdravil v mestu. Ah, morda pa Anza, ki je daleč, daleč v Holandiji.

*

Spala je v sobici poleg kuhinje. Imela je lepo, belo posteljo, omaro, skozi okno se je videlo na vrt.

Slekla se je in v postelji je pod svetilko brala iz molitvenika, ki ji ga je dal gospod župnik. Molitev, ki ji je bila pred očmi, se je vedno bolj razblinjala ob čerih novih misli, ki so tkale hrepeneče želje, katere je do sedaj gazil strah materinih besed.

V nji je rastle ljubezen ko nema sila, ko neznana sladka bolelost, ki jo človek občuti pred trenutkom spoznanja. Njeno mlado, polno, zdravo telo je koprnelo po doživetju in v mislih je ljubila vojaka, ki se ji je nasmehnil. Slonela je na komolcu in se potapljala v morje predstav, ki so bile mikavne in lepe.

Kmalu po polnoči je slišala na ulici živahno govorjenje in smeh ter je kmalu za tem čula, kako rožlja ključ v ključavnici. Spoznala je gospodov glas, drugi so bili tuji, neznani.

Vsa družba je odšla v sobo. Slišala je žvenket kozarcev in pesem, ki so jo peli. Potem je nekdo hodil po kuhinji in močno potrkal na njena vrata. Takoj nato so se vrata odprla in gospod je stal na pragu. Njegov bráz je bil rdeč od smeha in vina. Mislil je, da spi. Ko jo je zagledal v postelji, vso toplo od odej in rjuh, ter njene gole roke in iznenadni obraz, v njenih očeh pa vso tisto deklíško nedolžnost, je stopil za korak naprej, pa se je premislil in dejal:

— Pavla, črno kavo nam skuhajte!

Šel je. Pavla se je hitro oblekla, pristavila vode na plin in pripravila skodelice.

V jedilnici je bilo veselje. Gospod je pripeljal s seboj tri prijatelje, s katerimi se je sešel v restavraciji, in vsi so bili polni vina, brezskrbnosti in razposajenosti. Pili so liker, se smejali dovtipom in zakadili sobo do stropa.

— Samo še deklet nam manjka! je vzkliknil star gospod, ki je na široko sedel v fotelju.

— Kaj boš z dekleti! so se smejali mlajši. Ne bodi tako neugnan. Dovolj si grešil! Sedaj misli na pokoro!

— Saj nisem tretjerednik, hehe! Malce vampast sem res, ampak ženske mi še vedno teknejo! Kar silijo vame.

— V tvojo listnico, ne vate! Kar vzdigovalo jih je od smeha, smejali so se vsaki malenkosti. Kako je človek otročji od vina!

Pavla je prinesla kavo. Vsi so utihnili in gostje so jo premerili od nog do glave, jo z očmi razgalili do kože in se nasmihali zalemu dekletu.

— Sedaj greš lahko spat! je dejal gospod Drganc.

Ko so bili sami, je debelinko v fotelju vstal, se naklonil gospodarju in zadeklamiral:

— Čestitam! Imenitno deklico imaš v hiši!

Gospod se je nasmehnil in se za trenutek zamislil. Bil je baš toliko pijan, da so bile misli dvignjene preko vsakdanjosti in si je zaželel, da bi odšli.

Gostje so si pomežikovali in debeli se je udobno naslonil na naslanjač, srkal črno kavo in modroval:

— Takole, dragi moji, se kar prijetno živi. Kadar imaš poln trebuh in pod jezikom sladko pijačo ter v mislih žensko, ki te čaka v topli postelji — — — Ampak, pojdemo še v bar! Gremo —? Dve zamorski baletki sta baje prav brhki deklini. Hajdimo!

— Dobra ideja! sta dejala ostala dva. Saj greš z nami, Drganc —?

Tožil je, da ga glava boli in da mora biti zgodaj v uradu.

— To je malenkost! Izrabi vendar priložnost! Žene nimaš doma, glavobol pa ti bodo pregnale zamorke!

Silili so vanj, pregovarjali ga, toda se ni vdal. Med vrati je debelinko zašepetal sosedu:

— Ko bi imel jaz doma tako poslastico, ne bi silil v bar . . .

*

Sedaj je bil sam. Hodil je nekaj časa po sobi sem in tja, izpil par kozarcev likerja, kadil cigarete ter stopil v kuhinjo.

Tam je bila tema. Obstal je nekaj hipov, potem se je na prstih približal njenim vratom. Skozi špranjo na pragu je silil žarek luči. Naglo je odprl vrata.

Pavla še ni zaspala. Sedela je na postelji in si razpletala lase. Začudeno je gledala v njegov spremenjeni obraz in v zadregi je prekrizala roke čez prsi.

Gospod se je vsedel kraj nje, jo naglo objel okoli pasu, ji nagnil glavo in jo poljubil.

Tako nenadno je vse to bilo, da niti misli niso mogle stopiti tako naglo v vrsto jasnih dognanj. Tesno jo je stiskal k sebi in ko je vstala, da bi zbežala v kuhinjo, jo je bližina moža prikovala v njegove roke in ko je slišala klic svojega imena, ter je potem v temi, odrivajoč ga od sebe tiho zajokala, se ji je telo sesulo kakor v meglo in obvisela mu je v rokah kakor ranjena golobica.

*

Jesen je oblivala mesto z dežjem. Včasih se je za hip zjasnilo in skozi razvlečeno jato oblakov se je vsula solnčna luč po mokrih strehah in tedaj so dalije na vrtu gorele na vso moč, kakor da vedo in slutijo smrt, ki prihaja izza meglenih gora.

Gospa Zora je doma in se dolgočasi. Ure in ure poležava na zofi ter bere. Ali pa sedi pred ogledalom in se gleda. Uravnava si lase na sto načinov, črta si po obrazu z barvniki, briše, popravlja, vsako črto primerja v luči, v senci, v poltemi.

Pavla ji podaja stekleničke, pomade, glavnike, greje ji škarje. Razrastla se je bila. To vaško dekle je čez noč dobilo poteze mestnih lepotic. Njena, prej od solnca ožgana in ne povsem čista polt je dobila v teh vedno zastrtih sobah nekak zamolkel bronast odsev in njeni črni lasje ter nenavadno globoke oči, obrobljene zgoraj z močnimi žametnimi obrvmi, spodaj pa podprte z motno rdečico ovalnih lic, potem pa usta, ki jim je bila zgornja ustnica gladko napeta in vzbočena ter somerno izoblikovana v tiste značilne črte, ki jih je lepota ustvarila lepim ženskam — dà, vse to je stvorilo živo razliko med obema obrazoma v zrcalu.

Tam obraz, ki je bolj sličil idealnemu zamisleku plehkega slikarja, dekorativna skica z vodenimi barvami nastavljenega portreta, tu izmodelirana glava, ki je spominjala na grobo izcelizirane Rodinove bronaste plastike, ki govore baš v tej svoji neizdelanosti o narurnem živem življenju. Razrastla se je bila.

Resnično, tako nekako kakor roža, za katero smo se že zbal, da nam zdaj pa zdaj prične hirati. Naenkrat, kar čez noč pa nastavi nove

odganjke in se razbohota. Kljub vsemu temu je bila v vsem njenem telesu neka prikrita skrb. Njena živahnost se je umirila in resnoba, ki je prej ni kazala, ji je poglobila izraz.

Gospa se je vrnila z morja čemerna in razdražena. Doktor Rejc ni nič več zahajal v hišo. Mogoče je baš ta samota tako mučno vplivala nanjo. Z možem sta se na tihem prepirala. Včasih po več dni nista spregovorila besedice. Sedela sta vsak na eni strani mize in se kujala.

— Naveličal si se me! mu je očitala.

— Zelo nerazsodno govoriš. Kako utemeljuješ to svoje najnovejše odkritje?

— Ker si ljubosumen.

— Prav nič! Samo tega ne trpim, da bi ljudje slabo govorili o tebi.

Gospa se je razjokala, obraz se ji je spačil v nečedne gubice in razjarjeno mu je odgovarjala.

— To si le izmišljaš. Doktor je poštenjak in to ni res, ni res! Med nama je bilo zgolj čisto prijateljstvo. On je literat in je gojil do mene le idejno nagnjenje!

— Dà, dà! Čisto prijateljstvo... Med moškim in žensko ne more biti prijateljstva. Hoho, potem pa literatura in idejna vez... Vsi literatje, sploh vsi umetniki bolehajo na domišljiji, da jih imajo ženske rade! To je le ostanek onega klasičnega vlačuganja, ki so mu rekli takrat trubadurstvo!

Gospa je planila s stola in mu vrgla v obraz:

— Materijalist! Grd materijalist si! Da te ni sram govoriti tako s svojo ženo! Če se zanimam za literaturo — — —

— Že prav, to je lepa čednost. Ampak literaturi na ljubo ne bom dajal svoje žene v zobe!

— Govoriš in misliš kakor kak neotesanec. Prav ničesar višjega, globljega ni v tebi. Doktor je vendar ugleden pisatelj in poročen človek, ki ljubi svojo ženo!

— Kar se tiče uglednosti v literaturi, se ne strinjam s teboj. Tisto o ljubezni do svoje žene pa naj ti bo v svarilo in ga torej ne odvajaj od tega!

— Okrutnež!

*

Popoldne si je pred ogledalom zastirala gube, ki so jih povzročile solze. Počasi se je pomirila. Poklicala je Pavlo. Dvakrat. Pozvonila je v kuhinjo. Nikjer je ni... Našla jo je v svoji sobici vso bledo in prepadeno. Stala je ob oknu in se je tresla, v njenem obrazu je bil izraz strahu in žalosti.

— Za božjo voljo, kaj pa vam je, Pavla —?

Pavla je zlezla vase, še bolj prebledela in skrivala obraz pred njenimi pogledi.

— Slabo mi je. Ne vem, kaj je . . .

Glava ji je udarila po mizi, ko se je sesedla na stol, in vse telo ji je drhtelo od silnega joka.

Tedaj je gospo spreletelo in je dognala iznenadeno:

— Pavla, ti si noseča —?

Pavla je kriknila in se stresla kakor pretepena žival. Padla je na kolena, sklenila roke, pogledala gospe v oči in presunljivo zaihtela:

— Gospa, pomagajte . . .!

*

Pavla leži v postelji. Nesreča jo je zgrabila s silnimi kleščami. Noč je temna in to ji dobro dé, zakaj podnevi kakor da jo vse gleda. Stene so se ji zdele bolj srečne in ptička v kletki skače ter rože cveto — v vseh teh stvareh se ni ničesar premaknilo, samo v nji, v njenem telesu, v njenem srcu se ruši, ruši . . .

Za hip utegne misliti in tedaj se zgodi, da se zgostijo vsi oni dogodki, ah, kaj dogodki, one megle, ki so jo zajele tisto noč, prav za prav one mučne hudourne sanje, iz katerih se je prebudila, da sama ne ve kako. Domneva, da je bilo vse samo trenutek bolešno sladke pijanosti. Tako nekako, ko se je prebudila pred leti, potem ko je močno pila na sestrični poroki.

Zgodilo se je: Mož je prišel, jo je ugrabil in je šel. In to je njeno zlo. To zlo jo tare bolj kakor oživljajoče se dete v telesu. Telo je meso, telo prenese bič in palico in vse muke tega sveta — duša pa je in je ni. Pa vendar je vse le njeno, ves človek je kakor okovan vanjo. Zlo jo stiska: Mož je prišel in ni bil mož. Bil je vampir, ostuden ptič, bil je satan, ki ji je pogubil dušo.

Ni bil vojak iz pojoče čete, ni bil prelepi fant njenih deviških sanj, za katerega je hranila svojo nedolžnost, ni bil Anza, ki je v Holandiji. Sedaj pa leži na postelji, strta, poteptana in sad one pošastne noči se ji grize v trebuh.

Vzdignila se je, zakričala v noč in če bi ga dosegla s svojimi zobmi, bi ga pregrizla ter izgrebla iz sebe seme hudičevu.

*

Gospod in gospa sedita za mizo in obedujeta. Še vedno sta sprta. Gospa nosi sama na mizo, v kuhinji je vse tiho. Gospoda se polašča nemir.

— Kje je Pavla? vpraša svojo ženo.

— Slabo ji je, reče gospa.

Molk. Molče jesta. Gospod skrivaj opreza po svoji ženi in ne najde ničesar, česar še ni bil opazil na njej. Včasih si je zaradi Pavle malce izpraševal vest, toda je vse to na kratko opravil sam s seboj, da je bila tista idilična epizoda le čisto samoumevna točka v njegovem življenju, zaradi katere ni nikomur podajati računa. Čemu se neki sploh vznemirja zaradi deklet! Vraga, ni bil prvi, ne bo zadnji, ki tako dela. Sicer pa ni bilo to nikako razmerje, niso bili nikaki intimni odnošaji, prav nič srčnih zapletljajev — kako tudi, do svoje deklet vendar ne bo gojil sentimentalne ljubezni. Tisto, kar je bilo — na, prava reč, ženske so pač za to, da jih rabimo. Pogledal je še enkrat svojo ženo. Dà, prav ničesar ne ve!

Gospa pa le ni mogla molčati.

— Če govorim sedajle s teboj, ne govorim, kakor bi že pozabila tvojih krivičnih besed. Le zaradi Pavle. Nekaj bo treba ukreniti!

— Kaj —? Kaj se je zgodilo?

— Noseča je.

Gospoda je za hip zazeblo, pa se je domislil, da mora biti baš sedaj ravnodušen in trd. — Tedaj ji odpovej službo.

— Ampak pomisli, kaj bo z dekletom! Kam naj gre?

— Mar misliš, da bo ostala pri nas —? Ne, ne, nikakor ne! Naša hiša ni zavod za pokvarjena dekleta, ni porodišnica!

— Ne bodi no tako neusmiljen! Zaradi tega deklet še ni pokvarjeno! Imela je pač smolo. Mislila sem že, ko bi jo poslali k doktorju —?

— Ali si ob pamet?! Naj se zgodi kaj in deklet vrže vso krivdo na nas. Sicer pa nič sentimentalnosti! Takoj mora iti, plačaj ji za mesec vnaprej. Če ji daš nekaj kovačev več, je vse, kar moremo storiti.

Gospa leze počasi v razum in že se ji zdi njegovo mnenje pravilno. Saj res, s tako žensko v hiši je hudo. Je pridna, krotka — ampak takole je nemogoča. Malo težko ji je vendarle, nagnati človeka iz hiše, pahniti ga tako rekoč v obup. Ampak njena čustva so le še skromni ostanki, odmevi iz romanov, moralni predsodki boljše družbe pa, v kateri živi, so jačji. Bolj praktični in lažje izvedljivi! V mislih si že sestavlja pismo, ki ga bo pisala materi, da prav za prav to ni nič hudega, da je pač nesreča in kadar da bo konec, da pride lahko nazaj . . .

— Meni je prehudo. Ti ji povej! je dejala po dolgem premišljevanju.

Hodil je nemirno sem in tja. Bil se je zamislil in je preslišal njene besede.

— Ti ji povej. Jaz ne morem. Rada sem jo imela, tako mi je težko srce. Bila je tiha in ponižna . . .

— Dà, povedal ji bom!

*

Pavla je vstala s postelje. Slabost je pojenjala, počutila se je zopet zdravo in krepko za delo. Obraz ji je bil še malce bled, oči še vlažne od solz in glava jo je bolela od prečute noči.

Ko je hotela iti v kuhinjo, je stopil v njeno sobico gospod. Njegov obraz je bil resen, strog, oči so očitovale samozavest in žgočo krutost, da se je Pavla zgrozila in kakor preplašena senička zlezla v kot.

— Torej, Pavla, ker je tako z vami, morate iti. V knjižico sem vam napisal najboljše spričevalo. Gospa je pisala materi tako, da ne bo preplašena. Tu imate plačo za dva meseca.

Pavla se je pogrezala v neko otopelo bol, ki jo je bolj in bolj grabila. Sedaj stoji pred njo oni, ki ji je vžgal znamenje sramote in nesreče. Tu pred njo stoji hudoba, ki je kruta in velika, ogromna, da sega do stropa, in njen glas je kakor sikanje kače, ne, kakor grom, ki se vali iz neba.

Povesila je glavo kakor obsojenka pred sodnikom in srce ji je govorilo, da je treba prositi milosti in usmiljenja. Tiho, šepetajoče je dahnila in se zbala celo tega tihega svojega glasu:

— Gospod, kaj ste mi storili . . .

Gospod je stisnil obrvi, zaprl je vrata za seboj in tudi njegov glas je bil tih, sikajoč, oster in trd, da so se zadirale besede v živo meso.

— Ničesar, prav ničesar! In kakor se le drznete podvomiti v te besede, vam ne bo nihče verjel, jaz pa vas bom zaradi obrekovanja tiral pred sodnika! Vi ste dekla, jaz pa sem oblast in pravica bo na moji strani! Pospravite in pojdite!

Stal je pred vrati vse dotlej, dokler ni bila gotova. Ko je hotela h gospe po slovo, ji je odprl hišna vrata in jih zaklenil za njo.

*

Mati je brala pismo, ki ga je poslala gospa, in ga je čitala dvakrat, trikrat, brisala si je vnete oči, ki so se venomer solzile, ter je sedla na klop, zakaj noge so se ji zamajale, iz glave kakor da ji uhaja razum, z dlanjo si je brisala potne srage s čela, potem je pogledala v sliko svete Terezije, ki je visela nad mizo, ter v kipec Jezusa-deteta, pa ju ni mogla prav razločiti. Svetle lučke so ji migetale pred očmi kakor kobilice na senožeti, roke so se same od sebe sklenile in ustnice so se pričele premikati, sprva kakor da bi hlipale po sapi, potem umirjeno, in čez čas se je razlegel njen glas zamolklo od zakajenih lesenih sten ter je v mraku, ki se je razlezel skozi majhna okna, žalostno vokal po luči in utehi:

— Sveta Terezija in ti Jezus moj, stojta ob strani grešnici moji hčeri, in če je potreba, udarita mene, njeno staro mater, ter pošljita kazen nad mesto, ki jo je pogubilo, še bolj pa name, ki sem jo silila tja, nesrečnico!

V daljavi je rezgnil v noč žvižg vlaka, ki se je vil po dolini ponoči kakor svetel trak, drdrajoč skozi temo. Sto metrov pod kočo je ležala vas in skozi okna hiš so brlele luči, zadaj za cerkvijo je ležalo pokopališče in skromni spomeniki so bili v jasni mesečni noči kakor čreda belih ovčic, ki se ponižno pase na travniku.

Sedla je na klop pred kočo. Sedaj je noč in bo prišla; ponoči kakor tat, kakor človek s slabo vestjo, ki se čez dan skriva po hostah in goščah, ponoči pa išče skrivnih poti in se izogiba hiš in ljudi.

Njeno srce je zdrobljeno, oh, krvavi, krvavi . . . zakaj, le zakaj je vse to moralo priti nadnje sedaj, ko je stara in smrti željna?

Utrujenost je legla na njeno sivo glavo. Vsa teža usmiljene ljubezni in vsa nesreča njenega otroka jo je vlekla k tlom. Zastavila si je usta z dlanjo in dahnila v noč skrivnostno, da je ne bi čule njive ter vas in hoste naokrog:

— Pavla . . .!

Pavla pa je stala zadaj za kočo. Prišla je po stezi, ki gre skozi gozd, in se je izognila hiš. Belo ruto je imela na glavi, košara ji je ležala ob nogah in tako sta se srečali: obe strti. Hči z zlomljeno mladostjo, mati upognjena pod bremenom hudega.

— Mati, ubila se bom!

Mati je bila trda v besedah. Srce je bilo polno usmiljenja, jezik pa je bičal:

— V greh si zatavala. To se bo spokorilo in zabrisalo, v grehu pa ne boš umrla, dokler sem živa tvoja mati! Skrij se v izbo vse dotlej, da bo minulo. Tisti pa, ki ti je storil sramoto, naj bo pogubljen že v življenju!

— Da, mati, naj bo pogubljen!

— In kdo je —?

— Ne vem. Prišel je in je šel . . .

— Stokrat bolj hudo, uboga!

Srce je govorilo in mati jo je peljala v kočo.

— Sedaj se spočij, ti nesreča moja!

Ogrnila jo je, ko se je vlegla na posteljo, zdrknila pod podobo svetnice na kolena in tako v molitvi zaspala.

*

Nihče v vasi ni vedel, kaj je prignalo Pavlo domov. Nekakšna bolezen, ali pa je bila kajžarska hči nerodna v mestu, ko ne zna drugega, ko do kolen tičati v zemlji in pleti. Tudi v cerkev ni šla, nikamor je ni bilo na spregled.

Pri oknu je posedala in je gledala na vas, ki jo je sneg zasul v sedlo in odrezal od doline. Zvečer so lajale lisice za kočo, veter je tulil, žvižgal ter trobil vijavice okoli strehe.

Mati je sedela pri peči in rezala polena v tenke treščice, iz katerih je rezala Pavla zobotrebce. Po trideset in trideset jih je z rafijo vezala v svežnjiče in jih metala v koš. Mati jih je nosila v trg k trgovcu in dobila zanje soli in sladkorja.

Tako jim je teklo življenje, kakor je govorila mati, pogovarjajoč se sama s seboj v to zemsko tegobo.

— Revščina je naše premoženje. Kar imamo mi premalo, imajo drugi preveč, pri nas je žalost — tam veselje, tu lakota — tam obilnost, Bog pa se jezi in bo udaril, ker so tako poteptali njegovo dobroto.

Pavla molči. Le včasih reče besedo, dve, ves čas pa jo gloda sramota na vznotraj in vse bolj postaja mračna in zakrknjena. Trda, neusmiljena, pošastna misel se plazi okoli srca. V očeh je bolj srd kakor žalost, bolj skrivnost kakor očitno trpljenje, več nepokoja kakor miru. Mati pa razmišlja:

— Kmalu bo čas, ko boš rešena. Nihče ne ve, samo Bog ve in Bog ti bo odpustil.

*

Naslednjega dne je bila sama. Mati je šla v trg. Zimsko solnce je lezlo skozi mraz, okna so bila prepletena z ledenkami.

Oblačila se je. Skozi krilo se je bočil trebuh in ko se je gledala v malem zrcalu, je močneje prepasala obleko in si oblekla še eno krilo, da je skrila, česar ni smel nihče vedeti. Odprla je okence in vsa dolina je ležala pred njo bela in čista kakor nevesta na poročni dan.

Iz vasi je donela harmonika. Svatje gredo v cerkev. Vrisk doni skozi čisti zrak, zvončki na saneh pozvanjajo in na klanecu vidi konje, ki so opletani s pisanimi trakovi...

Zapre okno, sede za mizo in si zatisne ušesa. Gleda vase, gleda vse bolj, da vidi vso svojo nesrečo tako grdo in okrutno, da je že vse temno okoli nje, da samo še tipa... Kamorkoli se hoče prijeti, da bi se potegnila k solncu, zdrkne nazaj v temo, zakaj sad v njej je težak kakor zemeljska obla... Fantje se ji bodo smejali in nihče več ne bo zavriskal pod njenim oknom. Z otrokom se bo vlačila po svetu... Kam bo šla, kam se bo zatekla, kdo jo bo vzel v službo... Gospa...? Tja ne gre, rajši umre od lakote, kakor da bi še enkrat prestopila prag te proklete hiše!

Mogoče bo umrlo — — —?

Prokletstvo bede tepta, kar je ustvarila natura, da je najlepše in najvišje na svetu. O, žena, ki z veseljem in hrepenenjem rodiš sad svoje ljubezni, o, prokletstvo, kadar pričakuje žena v strahu in trepetu plod svojega izkušnjavca!

Za hip zasanja: Leži v postelji, v lepi, beli postelji. Njeno dete leži ob njeni strani, majceno je, zaprte očke ima in zraven sedi oče . . . Ves solzen je od radosti in ponosa in hvaležnosti do nje, ki mu je dala otroka. Za roko jo drži in oba sta nema od prevelike sreče — — —

Tudi na smrt misli. Dà, na smrt misli to mlado dekle, ki je komaj pričelo živeti. Smrt . . . Človek se ubije, obesi, zastrupi in je potem tako strašen. Spomni se obešenca, ki so ga našli otroci pod nekim kozolcem. Kako jo je bilo strah nekaj dni. Lepo bi bilo umreti, če bi človek ležal v postelji kakor da spi. Da bi se prav nič ne spremenil. Ampak obrazi mrličev so beli, voščeni, spremenjeni, tako grozni so, ko leže stegnjeni v leseni krsti . . . Tedaj ne bi nič več videla teh zakajenih sten, teh podob, te drobtinice na mizi. Njeno telo bi ležalo v zemlji in dež bi jo močil in njene ustnice bi se razmazale od mokre prsti, v njene oči bi se zajedli ostudni črvi . . . Streslo jo je. Njeno življenje je bilo močnejše ko misel na smrt. Začutila je, da se nikakor ne bi mogla za vedno ločiti od vseh teh revnih znanih stvari, ki jo obdajajo.

V njenem telesu se je zgenilo. Stiskala je trebuh k mizi in prežeta od vsega trpljenja, ki ga je prenašala te hude mesece, se je oklepala dan za dnevom bolj misli:

— Če bi ga ne bilo . . . Če bi umrlo . . .!

Nihče drug ne ve za to, ko mati. Če je prišla znanka, jo je pridržala mati v veži, tačas je Pavla legla v posteljo in dekleta so govorila, da je hudo bolna, da leži — — —

*

Popoldne je nenadoma prišla njena sestra, ki je bila poročena v sosednji vasi. Redkokdaj jih je obiskala. Imela je veliko družino, njen mož pa je bil že dve leti na Holandskem v rudokopih.

— Ali si že vstala —? No, glej, kako ti to privoščim! je vzkliknila, ko je videla sedeti Pavlo za mizo.

Pavla se je ustrašila. Skrbno boječe je pogledala na svoj trebuh ter si ogrnila okoli pasu še volnen plet.

— Saj ni tako hudo, kakor je pravila mati. Zdi se mi, da si se celo nekoliko zredila!

Pavla se je hudo zbala, da ne bi sestra česa opazila.

— Ne, to se ti samo tako zdi, več, sedaj, ko me že toliko časa nisi videla.

Sestra je sedla tik k nji, se skrivnostno nasmehnila in prijela Pavlo za roko.

— Veselo novico ti prinašam —!

— Meni —? Kakšno —?

— Boštjanovega Anzo poznaš!

— Seveda ga poznam, saj sva v šolo skupaj hodila.

— Vidiš: mi piše mož, da mu je naročil Anza, naj poizvem, kako je s teboj. Če bi hotela na Holandsko k njemu. Dobro zasluži in bi te rad imel za ženo, če že nisi komu drugemu oddala srca.

Pavla je povесila oči.

— No, ti je vseč ta novica —? Anza je priden fant, lep in močan, tih in miren, ne popiva — dobro ti bo pri njem!

Pavla pozna Anzo, dobro pozna. Velikokrat je govorila ž njim, dekleta so ga imela rada. Imel je v vasi besedo s trgovčevno Ano, pa se je razdrlo, ker je bil stari preošaben, da bi jo dajal nemaniču. Ko je odhajal v tujino, je prišel k nji po slovo. Sedela sta pred kočjo in hudo mu je bilo po teh hribih, ki jih bo zapustil, in kar razjokal se je, ko sta si segla v roke. Večkrat je mislila nanj . . . Toda pred dvema letoma je bila še tako mlada, da se še misliti ni upala na tega fanta.

— Povej vendar! Zakaj molčiš —?

Pavla blede in molči sama vase. V glavi ji bobni, kakor da bi se valovi zaganjali čez njo. O, zakaj je le prišla sestra s to grozno novico! Anza . . . Dà, to je prelepi fant njenih sanj! Sedaj, ta hip občuti, kako s hrepenenjem bi šla za njim, makar na konec sveta . . .

— Ali si čudna! Povej vendar!

Pavli se zahoče enega samega njegovega pisma. Pisal ji bo: Draga Pavla . . . in v besedah bo ljubezen, sladka ljubezen bo dihala iz vrstic. Ah, samo enkrat, saj potem bo konec . . . Potem bo — —

— Da, piši, da ga imam rada!

Sestra se je razveselila. Smejala se je in govorila:

— Večkrat mi je že pisal France, kako je priden in pameten Anza. Da ne mara za dekleta, ki se mu kar obešajo, da bi rad imel za ženo domačinko. Kakih deset let da bo delal v rudniku, potem bi se vrnil, kupil hišo in zemljo. No, glej, in tebe si je izbral! Boš videla, kako srečna boš z njim! Le pazi se sedaj in kmalu ozdravi! Bom napisala, da ga srčno pozdravljaš, kajne?

— Da, srčno ga pozdravljam!

Sestra je še dolgo govorila. Tako lepo: o hišici sredi vrta, o otrocih, o njivah in živini . . . Potem je šla naprej v trg.

*

Ko so utihnili koraki po zamrznjeni stezi, je šla Pavla po drva. Mrazilo jo je, da so ji zobje šklepetali. Zadaj za kočo si je naložila na roke nekaj debelih panjev, da bi jih zmetala v peč. Tedaj je naenkrat planila v njeno telo silna bolečina, kakor da bi jo kdo s kolom udaril po križu. Spustila je polena na tla in se je zgrabila z rokami pod trebuh. Bolečina je za hip pojenjala, potem pa znova še silneje pritisnila. Sedla se je na prag in zaječala kakor ranjena žival.

Pred oči ji je stopil Anza ter vabil. Velik je bil, svetle lase je imel in na smeh se je držal.

— Pridi, Pavla, pridi na moje srce, ki te čaka!

Potem je nastala tema vse naokrog. Njena ura je prišla . . .

Zavlekla se je v prazen hlev in omahnila na steljo. Z rokami je grabila po listju, njeno telo se je zvijalo, kakor da so se ji polomile kosti.

— O Bog, o Bog, nehaj, nehaj! je kričala.

Tedaj je bolečina narasla do neznosnosti. Telo se ji je trgalo na dvoje. Zaprla je oči in se onesvestila . . .

Ko se je zavedela, je ležalo med njenimi nogami dete. Njegov plač je bil silno šibak, komaj da ga je slišala — v nji pa, kakor da sliši bučanje šumečih slapov, zazdelo se ji je, da prodira stene, da leze pod nebo, da ga bodo zdaj zdaj slišali ljudje in bodo prišli . . .

Dvignila se je na kolena in ga potegnila k sebi. Občutila je v roki živo, toplo, vlažno meso. Že se je ganila v njenem srcu iskrica materine radosti . . . Stisnila ga je k svojemu licu in — — — Pred hišo je slišala šum . . . Spustila ga je na tla, pokrila z listjem in odtavala v izbo. Nikogar ni bilo. Hotela je nazaj . . . Dete kliče, veka . . . S težavo se je privlekla do postelje in omahnila. Glava ji je padla vznak na blazino in pogreznila se je v črno brezno . . .

Pozno ponoči se je zbudila in je zagledala pred seboj obupan materin obraz.

— Kaj si storila, nesrečnica! je ihtela starka in lomila roke nad njenim ubogim telesom.

*

Ko je prišel zvečer gospod Drganc k večerji, je našel svojo ženo vso razburjeno.

— Beri! Oh moj Bog, kako je to žalostno! je vzdihovala gospa.

Gospod je vzel časopis in čital: „Grozen zločin pokvarjenega dekleta. Že dalj časa so se širile pri nas skrivnostne besede v Pavli Vrabčevi, ki je bila baje bolna več mesecev, da pa je pod to namišljeno boleznijo najbrže skrivala svojo nosečnost. Tudi orožništvu so prišle te govornice na uho. Ko so preiskali hišo, so našli v hlevu že precej razpadlo

trupelce novorojenčka. Zdravniška komisija je ugotovila, da je bilo dete živo rojeno. Ker ni obstojal nikak dvom, da je mlada mati svoje dete umorila, so jo aretirali in odvedli v zapore okrožnega sodišča. Dekle ni hotelo ničesar izpovedati. Ta zakrknjenost priča o strašni pokvarjenosti današnje mladine. Kam plovemo!?"

— Ti pa si ji hotela še potuho dajati!

Gospa danes ni mogla večerjati.

SOCIOLOŠKE ENAČBE SEDANJOSTI

I V O G R A H O R

III

(Konec.)

Problem kulturnega delavca ni še nikdar segel tako globoko kot v našem stoletju. To je zavedlo predvsem njega samega na često kriva pota. Iznašel si je zbirko krilatic, izrazov, s katerimi je navadno označeval stvari, ki mu niso bile pojmovno jasne. Nastala je splošna zmeda. V takih razmerah, ko je tudi kulturna produkcija zelo padla, ni čudno, da smo tudi pri nas zašli z esejistično literaturo v zagato in da še doslej nismo vsega razčistili.

Prva taka krilatica je izraz „duhovni človek“. Sem spadajo tudi besede: duh, duhovnost, poduhovljenje itd. Vsak dan jih vidimo tiskane, izgubile so že zvok, preden smo mogli začutiti njih resnično vsebino. Razumljivo je, da se jih radi tega že ogiblujemo in bi najrajši videli, da bi jih ne bilo, ker se nam zdi, da se z njimi postavlja tako samozvani „duhovni človek“ v pozo pridigarja in si kar na lepem vzame pravico, obdelovati ljudi z najslabšimi priimki nekulturnih, materialističnih in takšnih ničvrednih bitij, dočim je sam vzvišen. Ako dobro premislimo, ni ta moralistični, pridigarski ton nič drugega kot nezrelost pa odtujenost kulturnega delavca samega in je njegova bodočnost v tej smeri le končna zagrenjenost in brezplodnost v delovnem smislu.

Najvztrajnejši nosilec teh izrazov je bilo pri nas mladinsko gibanje, in sicer njegov katoliški del, ki se je razvijal itak v svetu, kjer so se ti izrazi že prej neprestano pojavljali, saj so doma v našem verskem in cerkvenem življenju, podobno kot „duša“, katero pa je moderna psihologija že precej veljavno opredelila in jo tako izločila iz javnega prometa. Omenjena struja v naši javnosti si je celo nadela za nalogo „poduhovljenje vsega življenja“, razdelila ljudi na duhovne in neduhovne ter s tem že za moralno manj vredne in vredne.

Vendar bi se motil, kdor misli, da se je naša literatura vsaj za pojem duše pridružila znanstveni psihologiji. Kajti zgodilo se je in se še godi baš nasprotno. Literatura mladinskega katoliškega gibanja se je v svoji kulturni filozofiji zastavila na jezu analitične psihologije, ki jo pri nas uči univ. prof. dr. F. Veber. Dejstvo je, da nam analitična psihologija lahko tudi v kulturni filozofiji dosti pomaga, toda ne more ji biti voditeljica, kakor ni mogel to biti freudizem. Analitična psihologija je le en odtенок dušeslovja, od katerega je življenje še zelo daleč, čeprav je res, da si je pri nas ustanovila precej močno šolo in posegla v slovensko kulturno filozofijo. Razširila je v njej psihologizem, ki se pozna predvsem zadnjim objavljenim spisom učitelja in nekaterih njegovih učencev.⁵

⁵ Rezultati Vebrove šole so do sedaj še precej negativni. Njena največja pridobitev je pojem osebnosti ali zakon pravilnostne usmerjenosti. Pojem kulture pa z analitično psihologijo samo še ni dosegljiv in tu rezultatov še ni ali pa jih, kolikor jih je, ne sprejmemo.

Dr. St. Gogala n. pr. deli v svoji razpravi „Človek in religioznost“ kulturo na panoge: gospodarstvo, umetnost, znanost, etičnost, socialnost in religijo. (Gl. Dom in Svet, 1931, št. 1/2.)

V uvodu po oceni zavržene dobe pravi: „po vsem rečenem bi namreč našli rešitev iz naše kulturne, socialne in življenjske krize v človeku, ki bi se ugloobil v vladajočega duha časa in ki bi ga skušal potem bistveno izpremeniti“.

Torej je Gogalova razprava izraz socialne aktivitete, o kateri smo prej govorili; obenem skuša biti tudi znanstvena, po metodah analitične psihologije pa pride do popolnoma tendenčnih, že prej določenih rezultatov, in sicer: radi seciranja kulture, o kateri si še ni izdelal trdnega pojma, ne vidi rešitve v nobeni drugi kulturni panogi, razen religije, ki je najsplošnejša in osrednja. Tako se pravi, „da občuti (duša religioznega človeka) moč, resnično poseči tudi v delokrog ostalih kulturnih plasti, in da poskuša zato druge panoge tudi objektivno izpremeniti in izboljšati“.

Gogala, ki je kazal v uvodu dokaj močan čut za bistvo kulture in ki pozna človekovo pravilnostno usmerjenost, to končno zamenja z religioznostjo in radi tega pričakuje od nje splošne aktivizacije človeka. Toda ta usmerjenost deluje v vseh kulturnih panogah in v njih produkciji, le da je učinek vsake panoge popolnoma drugačen kot si on misli. To nam dokazuje sam z nepotrebno delitvijo etičnosti in socialnosti v dve panogi, ko pravi, „da je etičnost zelo važna kulturna plast v človekovi duši“. — Saj je etičnost zgolj kulturna smer in sila, kakor razum, kultura v klasičnem smislu pa tudi za Gogalo ni kultura, katero pojmuje enkrat in celo večkrat drugače — ne kot plasti v človekovi duši. Dalje pravi, da etika posega tudi v druge panoge, toda: „etika tu nikakor noče in ne more posegati v predmetno bistvo teh kulturnih panog samih, temveč da hoče etično presoditi le nekatere elemente teh kulturnih panog, ki so poleg ostalega tudi etičnega ali pa neetičnega značaja“. Tu je avtorju etika nenadoma samo znanost in je nenadoma izven panog.

„Toda poleg tega — pravi — pa moramo upoštevati še dejstvo, da imajo vendar vse ostale kulturne panoge svojo lastno kompetenco in svoje lastno torišče, ki pa stoji izven etičnosti in kjer etičnost ne more biti prvo in odločilno vprašanje.“ Potem

S stališča sodobne kulturne filozofije, kolikor nam je znana iz strokovne knjižne in dnevne literature (kritike, člankov, esejev), moramo takšne psihologizme odločno odkloniti, in sicer z rezultati duhovnih ved, ki nam kulturo predstavljajo že strukturno drugače, kot jo prikazuje analitično-psihologistična smer v svojem poskusu. Predvsem ne moremo reči in priznati, da bi katerakoli kulturna panoga bila središčna, čeprav bi jo, ako se dokaže, da tako panogo res imamo, prav tako mirno sprejeli, kot jo danes, ko smo prepričani, da je ni, mirno odklanjamo.

Sedanja kulturna znanost poudarja vedno totaliteto kulture. Radi tega ne deli kulturnih panog (kategorij) več po šabloni in nadstropjih ter se posebno ogiblje tendenc, ki so jo doslej ovirale v raziskovanju. *V sedanjem znanstvenem pojmovanju je kultura oblika duhovnega živ-*

pa spet pravi, „da so te zakonitosti pozneje lahko tudi material, katerega smemo in celo moramo tudi etično presoјati“. (Str. 56.) Njegova razprava je torej dokaz o neenotnosti in nelogičnosti modernega človeka. Zmeda se ponovi tudi v njegovih stavkih o socialnosti, ki mu, ker je — kot prej etika — tudi „teoretičnega značaja, ne more postati osrednje jedro človekove duše“.

Navedli smo iz Gogalove razprave, kolikor nam je bilo potrebno za dokaz, da se naša esejistična literatura še bori za osebno razjasnitev pojma o kulturi. Iz te literature pa prihaja tudi naša umetnostna kritika, ki se giblje okrog istega problema in se morda radi tega šele zdaj uveljavlja. Značilen je v tem poklicu razvoj esejista in kritika Franceta Vodnika. O njem, kakor o Ocvirku, ne moremo reči, da bi bil Vebrov učenec, filozofija se ga ni dotaknila, toda razvoj v njegovem pojmovanju kulture je neprimerno hitrejši. Krilatice: poduhovljenja, duhovni človek, duhovnost — se v njegovi poslednji študiji o mladih pisateljih (Bogomir Magajna) vidno urejajo in intuitivno jih stavi pravilneje kot doslej. Vendar piše v uvodu še, da je duhovnost notranji svet osebnosti in govori o človeku „duhovno-telesne narave“. Duhovno mu je torej duševno. Še prej je zapisal stavek:

„Razumevanje literature in njenih potov vedno podpira, ako ne sploh šele zahteva prehodno poznavanje celotnega duhovnega položaja kake dobe.“ V tem stavku vidimo šolo literarne zgodovine. V študiji se ne drži te višine, dokler se na koncu zopet ne dvigne do pojma, ki je sicer presenetljiv, a dokazuje, da prihaja Vodnik do njega avtonomno. Tu piše:

„Zakaj svet subjektivnega ostane nazadnje le brez pravega poudarka *nadindividualne duhovnosti* in je razumljiv sploh bolj iz osebnega občutja in doživetja nego iz ves človekov jaz prešinjajočega svetovnega naziranja.“

Dalje pogreša spet „*duhovne resničnosti*“ in s tem sam utira svojemu pojmu pot. Ob tem njegovem spisu se je pripetilo, da mu je neznan kavarniški bralec važne besede podčrtal in na robu dvakrat zapisal vprašanje: Kaj je to? Vprašanje je bilo upravičeno, kajti F. Vodnik dotlej teh izrazov ni uporabljal v tem smislu, temveč navadno psihologistično in površno.

Pesnik, kritik in esejist Anton Ocvirk piše v svojem prej omenjenem predavanju „Slovenski kulturni problemi“ precej originalno o kulturi: „da je kultura nekaj dinamično valujočega in da se kristalizira le v simbolih (in) smo se zavedeli samo njene osnove, ki je v nekem pomenu nadčasna“. Njene osnove je iskal doslej zgolj v psi-

ljenja, duhovno življenje je življenje vrste (človeštva) in ima s psihičnim življenjem (osebnim razvojem) pa s snovnim (fizičnim) prirodnim svetom le neko razmerje medsebojne odvisnosti, to pa v tako razločno začrtanih mejah, da danes že lahko vse tri svetove teoretično ločimo, razlikujemo ter posamezno raziskujemo.

Duhovnosti torej prvič v nasprotju s katoliško tradicijo v naši literaturi te vrste ne moremo več pojmovati kot neko moralno višje življenje; drugič, gotovo ne samo v smislu psihičnega razvoja, ne kot zgolj notranji produkt, pa čeprav najgloblje notranjosti, ker veljajo v duhovnosti drugi zakoni, zakoni kolektiva, in jim je osebno življenje podrejeno v tem smislu, da se socialno in osebno življenje za osebo na točki doživetja duhovnega sveta pa na točkah kulturne (socialno veljavne) produkcije in konsuma spajata v že nakazanem loku: človek — kultura — človek, katerega tu spopolnimo z lokom iste vsebine: oseba — duhovnost ali duh — oseba. Ta lok se v dobi človekovega življenja dviga do ideala: osebnost — duhovnost — osebnost in je ta ideal cilj poedinčeve kakor tudi skupne kulturne zavesti. Ako se ta tok imenuje poduhovljenje, tedaj moramo reči, da je poduhovljenje potrebno predvsem kulturnemu delavcu, toda ne le kot fraza. Kajti človeku je *čistost kulturnega pojma* tako potrebna kot v fizičnem življenju zrak. S tega vidika je kulturna filozofija po pravici prevzela krmilo družabnega razvoja.

Tem jasnejše nam bo tu dejstvo in načelo, da ne smemo raziskovati družabnega razvoja samo po črti posameznih kulturnih kategorij (filo-

hičnem svetu in po poti umetniške simbolike, le da njegov glavni namen v tem predavanju ni bilo široko raziskovanje kulture, temveč njenega narodnega značaja. Obenem vidimo, da se kljub izpovedanemu svojemu nazoru „o osrednjem pomenu življenja“ (vitalizem) vrača v preценjevanje kulturne produkcije in celo posameznega produkta (umotvora). Pride pa po tej poti do stavka, ki ga naenkrat zbliža z Gogalo, ko pravi:

„Zavedati se moramo etične odgovornosti, ki nas sili v pretehtavanje lastnih moči in hotenj. Takrat nam ne bo več cilj lastna oseba, ampak dvig našega kulturnega življenja.

Vzporedno s tem zavedanjem bomo uveljavili kot najvišje merilo kvalitativni kulturni princip in v nas bodo odmrle vse postranske težnje, ki bi nas sicer zavajale v etična ali moralna ocenjanja bodisi kulturnih bodisi življenjskih problemov. Istočasno pa se bomo poglobili vase in skušali v vsakem svojem delu ujeti notranjo vsebino in obliko, notranjo podobo svojega bistva. Takrat bo dobil sicer le mrtvo privzeti nazor internacionalizma novo vsebino žive slovenske občelovečnosti.“

A. Ocvirk je torej v vprašanju o razmerju med kulturo in etiko nelogičen in se mu v njegovem prosvetljenem romantičnem preценjevanju kulture zgodi tukaj isto kot St. Gogali.

zofije, znanosti, umetnosti, religije, gospodarstva in socialne etike), temveč, da moramo gojiti pojem kulturne elementarnosti. Pri tem se je treba pazljivo ogibati napak, kakor so napake n. pr. psihologizem, češ, da sta etika in socialnost dve popolnoma različni pa vendar kulturni panogi, da je religija več vredna kot gospodarstvo itd. Kajti etika in socialnost sta le dve podobi istega življenjskega pojava, le da je ena v zrcalu psihične, druga pa v zrcalu duhovne prirode. Pojav, ki ga označujemo z etiko in socialnostjo, je občečloveška *pravilnostna usmerjenost*, in sicer kot zakon človekove notranje in zunanje, torej osebnostne in socialne rasti. Ta usmerjenost je lahko izkustvena. Proti sebi je človek etičen ali neetičen, in sicer nima smisla reči, da je neko dejanje osebe proti njej sami etično ali neetično, ako ga ne stori zavestno. Etika je torej (en) zakon človeške zavesti, dočim je socialnost že po svojem bistvu toliko vredna, dokler jo imam in uveljavim podzavestno kot bi bila, ako jo uveljavim zavestno. Človek je socialen pod pritiskom družbe in njene okolice, za etičnost pa je prvi pogoj samozavest. Rekli bi lahko, da imajo socialno etiko rodbina, narod, sloj, kulturna enota, človeštvo, za to pa je potrebna in prvi pogoj kolektivna kulturna zavest.

Ako bi tedaj res ne imeli zanesljivega čuta in merila za etičnost in socialnost, si tudi socialne aktivnosti ne bi mogli usmeriti, odpadli bi religija in umetnost, kajti tudi ti dve sta kulturni kategoriji in se uveljavljata s svojo obliko, sta tudi kulturna produkcija. Izločitev enotnega merila ima kot nujno posledico razpad kulture. Vendar pa te nevarnosti, kljub vsem krizam, ni. Teorija, ki kulturo tako razkraja, je le posledica napačnega pojmovanja kulture, življenja, človeka in doživetja.

Z napačnim pojmovanjem in tudi še s tistim pojmovanjem kulture, ki je zgolj kategorijalno ter zato atomistično, pridemo lahko tako daleč, da prekosimo sam spiritualizem ali pa, ker tega že več ne zmoremo, v najtrpnejši skepticizem.⁶

⁶ Prva faza takšne poti se mi zdi Vebrov psihologizem, ki ga označujeta v obeh zadnjih njegovih spisih dva rezultata:

1. da kar je psihološko ter psihično nujno, kot predmet nekega doživljanja, tudi resnično eksistira (Fr. Veber, *Filozofija*, 1930. Jugoslovanska knjigarna);
2. da je dogma o pravilnosti prvega rezultata znak antropocentričnosti (Fr. Veber: *Sv. Avguštin*, 1931, ista založba).

Veber piše v svoji *Filozofiji* o psihični zahtevi Boga, ker je le Bog, neka višja in popolna osebnost, lahko predmet našega češčenja in naše molitve. To mu je dokaz, da Bog eksistira.

Pregled naše najnovejše kulturno filozofske literature nam je dal nov dokaz, da še nismo prebrodili kulturne krize, ker še nismo dosegli jasnega, novega pojmovanja kulture, kar je za nas negativno.

Kljub temu slabemu rezultatu pa moramo konstatirati napredek v razvoju naše kulturne zavesti, in sicer v njenem notranjem spopolnje-

V novejši knjigi vztraja splošno še pri istem dokazu, ne pa na najvažnejših točkah, in sicer mu je Bog nujen kot izvor brezčasnih, od nas neodvisno veljavnih načel. Veber piše na str. 106. in 107.: „O nesporni naši zavisnosti“ je reči, da: „mi teh načel ne moremo takorekoč po lastnem razumu in lastni volji izpreminjati, da mi, in še to samo v najboljšem slučaju, taka načela pač ‚najdemo‘, da pa jih ‚nikakor‘ ne ‚ustvarjamo‘. Edino naše delo napram tem načelom je in more biti samo v tem, da jih, ko smo jih našli, tudi še dejavno priznamo.“ Potem pa: „je sedaj pač dovolj jasna svojstveno Avguštinova zahteva po posebnem ter nadizkustvenem svetu, kateri šele more zgolj logično in tudi dejanski zaključiti svet vsega izkustveno danega stvarstva na eni strani in svet brezčasno veljavnih načel tega stvarstva na drugi.“

Str. 53.: „Avguštinov Bog ni več nikaka gola ideja, pač pa dejansko bitni izvor vseh idej in preko njih tudi vsega izkustveno danega stvarstva.“

Katere ideje je avtor mislil, nam kaže prejšnji citat o načelih. Že ti stavki so me opozorili, da se tu Veber bliža zakonom in načelom, ki jim psihologija res še ne ve izvora, za katere pa sta si sociologija in kulturna filozofija že na jasnem. Vebru niso bili znani ti rezultati, je pa že sam začutil, da doživlja nekaj, kar ga k gornjim trditvam subjektivno navaja in je to tudi izrazil v dodatku k strani 89., dodatek 34.

„Tudi v svoji ‚Filozofiji‘ sem poizkušal dokazati, da gre človeku značaj naravnost metafizično mejne bitnosti. Taka metafizično mejna bitnost pa v istini že sama zahteva še tak nadaljnji razvoj človeške narave, da človeška svoboda ne bo več toliko, kakor nujnost spoznanja *in zmote* ter zasluge *in greha*, pač pa da bo ta svoboda hkratu recimo nujnost samega spoznanja in same dobrote. Obenem pa močno dvomim, da bi ta cilj bil pač cilj *izkustveno danega razvoja* človeštva. Prvič je ta cilj končni cilj *slehernega poedinega* človeka (vsak človek je bil, je in bo táko metafizično mejno bitje): kaj je torej z vsem *dosedanjim* človeštvom, ki izkustveno-zgodovinsko tega osnovnega svojega cilja nedvomno ni doseglo? Drugič pa je vprav izkustveno-zgodovinski razvoj tak, da gre takorekoč *mimo tega* osnovnega cilja vsakega človeškega življenja: Ali nahajamo danes manj zmot in manj grehov nego recimo v prvih početkih zgodovine na zemlji?“

Vebrv kulturni pesimizem ni osamljen pojav. Toda kljub velikemu pesimizmu, ki celo pozablja, da zakon smrti odloča tudi tu, in kljub trenutnemu razpoloženju ima Veber tu nenavadno veliko vero v človeka, v njegovo pravilnostno usmerjenost. To je rezultat njegovega dela.

Pozablja pa pri tem, da je kontrola te usmerjenosti dokaj težja v socialnem svetu nego v osebem, torej pozablja tudi zakon dvosmernosti premice, kar se končno maščuje nad njim v istem spisu na točki antropocentričnosti.

Veber pravi: „Antropocentričnost Avguštinovega mišljenja je zato povsem naravno bila obenem taka, kakor to vsaka antropocentričnost biti mora, — bila je namreč hkratu teocentrična.“ (Str. 130/31.)

V IX. poglavju „Avguštin in naša doba“ označuje Veber antropocentričnost v našem smislu in pravi: „Najznačilnejša plat časa, v katerem živimo, je vsekako nje-

kulture, v njenem močnejšem stiku z življenjem, katerega znak je ocenjena literatura, priznavajoča princip antropocentričnosti vsaj teoretično, čeprav ga še ni sprejela čutno in čeprav ga ne more vsestransko uveljaviti niti v lastni kulturni produkciji. Ako si obnovimo misel, da vanju, v odločnem stremljenju, doseči celotno predstavo in celotni pojem

gov antropocentrični, to je *na človeku samem osredotočeni značaj*.“ V tem smislu si je Veber izbral sv. Avguščina in mu napisal moderno pa originalno monografijo. Toda zgodovinska razdalja učinkuje porazno za vso Evropo in njeno kulturo pa tudi za Vebra samega, ki se od Avguštinovega globokega pojmovanja kulture ni nič globlje vživel v socialno življenje in niti ne v pojem antropocentričnosti. V hitrici in utrujenosti je v končno poglavje položil vsemu namenu razprave nasprotujoči odstavek, ki ga tu ponatisnem, ker mi je nujno potreben: „priroda je po lastni naravi sredstvo in nič drugega nego sredstvo, človeka pa dela sredstvo — samo posebna *milost* božja.

Kdo bi se ne ogreval za tako, Avguštinovo načelnost človeškega življenja? Tisti, ki bi se proti temu in takemu načelnemu življenju boril, bi mogel to storiti ali iz same nevednosti ali pa iz gole kaprice; taka kaprica pa bi bila samo znak posebne ‚histerije‘ takega modernega človeka, za katero tistemu, ki z menoj vred še veruje v nadaljnjo prirodno in duhovno bodočnost Evrope, ni treba biti mar.“

To je konec Vebrove razprave o Avguštinu in preko nevarnosti, da nas zadenejo avtorjeve puščice, moramo opomniti dvoje. Vebrova knjiga je značilen pojav socialne aktivnosti in v zvezi s podobnimi pojavi v tuji sedanji literaturi še značilnejši. Spomnimo se le našega kratkega pregleda o literaturi, ki nastaja v delavnicah doslej od življenja odtrganega, evropskega specialista in pa dejstva, da so mnogi „čisti filozofi“ prešli v kulturno filozofijo. Kajti tu se prej ali slej vsak izmed njih zave nujnosti, da Evropa čimprej premaga svoj dualizem teorije in prakse, kar je v filozofiji predstavljal prepad: spiritualizem — materializem. Isti problem si skrbno rešuje tudi ugledni katoliški filozof dr. A. Ušeničnik. (Glej članek v „Času“: Temne globine. V isti številki je tudi njegova kritika Vebrove knjige „Sv. Avguštin“, za katero je članek zelo važen.) Tujih imen si torej ne bomo naštevati, toda s tega vidika, da prehaja slovenski filozof produktivno v kulturno filozofijo, še ne moremo opustiti potrebne kritike. — Vsebina njegove knjige je, čeprav precej težka, podana poljudno in ima njena načelnost, oziroma nenačelnost radi tega za naše socialno življenje večji pomen. Zdi se mi, da je kritika in ocena take knjige naša dolžnost, toda ne le ocena njene vrednosti za zgodovino filozofije, ne le za filozofijo, temveč za vso slovensko kulturo. Jasnó je, da nam take ocene ne more napisati kulturni gost, iti preko nje pa bi bilo napačno. (Gl. LZ 1931, št. 4., oceno Vebrove knjige [Spektorski] in primerjaj z njo oceno v Času [Ušeničnik]! Oba sta naš vidik prezrla.)

Kar preseneča v Vebrovi knjigi, je pred vsem sv. Avguštin. S tem, da je takega filozofa poljudno seznanil z nami, je Veber odkril vir, iz katerega že davno črpta cerkvena sociologija in kulturna veda. Knjiga pomeni torej nov stik slovenske kulture s krščanstvom. Za oceno tega dogodka bi bila potrebna posebna študija, čeprav je menda ne bo nihče napisal, kajti avtor omenjane knjige je dal v svoji razpravi zgóščeno vso problematiko slovenske kulture.

To vsebino knjige pa moramo meriti ekonomično in se tu omejimo na točke, ki si jih je avtor nekako zavestno postavil. V vprašanju božjega sveta rešuje tudi vprašanje brezčasnih načel in tu takoj opazimo, da išče Veber razlage za eksistenco duhov-

sta doživetje kulture in doživetje človeka drugo od drugega zavisni in zgodovinsko v svojem razvoju vzporedni, tedaj moramo reči, da tema doživetjema odgovarjajoča pojma: kulturnost in antropocentričnost ali nova socialnost tudi pri nas vzporedno rasteta, in to je dokaz, da se naš kulturni delavec približuje zapadno-evropski sodobnosti.

SREČA NA HRIBU

JOZE KRANJČ

Jerbasarjev Tone s hriba je dobil dovoljenje, da prodaja tobak. Kajpada, bil je tega neznansko vesel, saj se mu je vendar obetal majhen dohodek, ki ga človek prisluži kar sede, nič se ne trudi, seže se v zabojček in se odrajta, kaj zato, če je človek slep. Pred vojno se Tonetu niti sanjalo ni, da bo nekoč trafikant, o, on je imel vse drugačne načrte. Zakaj pa se je učil za zidarja? Ali samo zato, da bo drugim hiše gradil? Kaj še! Saj so mu Maticov oče obljubili les, pa ne samo desk, tudi trame in končiče za streho. Res da so štirinajstega leta umrli, Bog jim daj dobro, ampak mati so bili zraven, pošteno bi odmerili, kar je v besedah

nosti v našem smislu. Saj niso ona brezčasna načela nič drugega kot zakoni kulture. V teh poglavjih torej Veber ni preskočil kulture, kateri se na nekaterih mesti odpoveduje, in vidimo, da jo je preskočil zaradi koncepcije dela, ki ni šla v kritiko, temveč le v analizo Avguštínove filozofije. Saj je bil Avguštín šolski primer za uporabo Vebrove analitične psihologije, na kateri gradi Veber vso svojo novo filozofijo. Morali bi torej oceniti to. Za nas pa zadošča očitno dejstvo, da Veber za sodobnost ni izčrpal Avguštínovih kulturno-filozofskih dognanj in da ne moremo sprejeti njegove teorije, ki je še danes približno na isti višini kot je bila vzornikova pred več kakor tisoč leti, ne glede na to, da se pri tem avtorju ni posrečilo niti na bistvenih točkah doseči potrebne jasnosti.

Resnica je namreč, da se Vebro to ni posrečilo radi njegovega lastnega, sodobnejšega pojmovanja kulture, kateremu pa v prvi razpravi ni dal besede. To vidimo najbolje v opazkah: Veber izpoveduje svoj socialni pesimizem. Kaj pa je postavil kot merilo svojega dela? Antropocentrično plat sodobnega kulturnega toka. In to plat, ta princip tudi precej točno razlaga, kar je že usodno za Avguštínovo teocentričnost v njeni novi obleki. Človek sredstvo in človek princip se v Vebrovem naziranju bijeta za premoč, problematičnost sinteze, v kateri hoče ohraniti obe načeli, pa hoče odpraviti s končno nestrpno formulacijo o histeričnosti nasprotnega mnenja, kajti, to vidimo, da njegov poslednji odstavek nima nič več zveze z antropocentrično usmerjenostjo kulturnega toka.

Tako pa moramo reči, da se je s preskakovanjem kulture v kulturno-filozofski študiji sam odpovedal delu za razčiščenje kulturnega pojma, z uporabo ene same, in sicer analitične psihološke metode pa tudi zašel v nasprotje z načelom (antropocentričnosti), katero si je sam postavil, sluteč pomen, ki ga mora imeti moderna monografija o Avguštínu.

dano, ne bi je prekalili. Pa je že tako prišlo. V obraz mu je vrglo, odnesli so ga s fronte in mu povezali vso glavo. Ko pa je odprl po dolgem času oči, ni videl ničesar. Prav zares, da sprva vsega tega ni mogel razumeti. Upal je. Ko pa so mu izrezali obe očesi, je rjovel kakor žival in zahteval neverjetne stvari. Da naj mu izrežejo še srce, pa da naj Avstrijo vzame hudič, potem pa je začel kleti boga in je samega črnega klical na pomoč. Nazadnje pa se je le vdal. Kaj se če, usojeno je tako. Le kako bo živel, to ga je skrbelo. Tiste krajcarje, ki mu jih je dajala država, hm, saj še za pijačo ni bilo. Nu, pa je vse na svetu enkrat tako, drugič pa tako, dovoljenje je prišlo, zdaj bo pa drugače.

In res so mu sredi vasi, tam, kjer se cepita dve poti, ena pelje mimo cerkve in trgovin in gostiln, druga pa mimo bajt, postavili lično leseno barako, vanjo mizo in stol, omarico in pa gašperčka, še prebelili so mu jo, čeprav je dejal, da je vse en drek, saj tako ne bo videl, kakšno je vse to.

Tisto jutro, ko je začel, je že na vse zgodaj vstal z ležišča in začel klicati:

— Franca!

— Saj grem! mu je od zunaj odgovarjal ženski glas, njegova žena je dajala prašičem. Niso bili njeni, rediti jih je morala za gospodarja Makovca, ki jima je za to in še za razne druge reči, kakor pašo pa za stonjsko žernado, dajal za boglonaj sobo, ki se je tiščala hleva.

— Franca! je čimdalje bolj nestrpno klical Tone in tipal za hlačami, da bi se oblekel. Seveda, takole sem odvisen, bog ve zakaj šari toliko časa tam zunaj. Prekleteo, mogoče se celo razgovarja, on pa mora takole čakati na njeno gnado. Vse ga je peklo notri. Kajti v slepoti postane človek nezaupen ali kaj. Jezno je premetaval odejo in rjuhe in godrnjal in nič mu ni bilo prav.

— Franca, hudič! je še enkrat zaklical in že je prijel za palico, da bo šel ven, ko so zaškripala vrata in je ona prišla.

Majhna, kratkih nog, čokata, z veliko glavo, pokrito z rdečo ruto, izpod katere je gledal rdeč obraz, poln majhnih rjavih pikic, je obstala Franca pri vratih in povsila bele trepalnice čez svoje velike rjave oči, brisala si je roke v krilo in se opravičevala:

— Nisem utegnila, saj veš. S prašiči moram biti nared, če bom šla s teboj.

On pa je sédel spet na posteljo. Kajpada, je godrnjal, kakor da on ne ve, kako je s prašiči. To se naredi brž, ni se treba motoviliti po cele ure, â, gotovo, ko bi imel oči bi bila že drugačna, tako pa . . .

Franca je bilá tiho. Poiskala mu je boljše hlače, jih pomagala obleči, prinesla mu je vode, da se je umil in že je stopila k ognjišču, zakurila

in pristavila pisker. Revež je, kajpak, pa je siten. Vsak bi bil tak. Ona pa mu je zakonska žena, skrbeti mora zanj, Bog že ve, zakaj jima je naložil take križe. Morda tudi ni prav storila, da ga je vzela, saj je vendar morala vedeti, da mu ne bo moči kar tako pozabiti Julke, katero je prej imel, ko je bil še takó. Sicer pa babnica ni vredna, da kaj misli nanjo. Kako se je brž spečala z Jakopovim in se omožila! O, ampak Tone ve, da ga je Franca že prej skrivaj rada imela, morda bo tudi on njo vzljubil. Potem bo lepo. Revež je.

Pogledala je vanj, ki si je vtikal stekleni očesi v vdolbine. Dà, sprva je biló hudo. Kar ni mogla pogledati vanj, dobro, da tega ni videl. Zdaj pa se je privadila.

Tone je tipal po sobi in prišel do nje. Naslonil se je na steno in stekleno gledal vanjo in nekaj ga je skrbelo ali kaj, ko je začel:

— Kaj še ni kuhano? Saj mora biti že sonce.

— Takoj bo . . ., je odgovarjala Franca, takoj. Sonce pa še ni prišlo izza Planine, komaj zarja sveti.

Tone se je ozrl skozi okno, kakor da hoče videti, in je vprašal:

— Ali je rdeča?

— Ne, čisto rumenkasta je, pa nekaj modrih meglic leži nad njo.

— Lepa je, kajne?

Franca je pogledala skozi okno. Pred njo je ležala Borovnica, vsa zavita v zelenje, da so se le sem ter tja svetlikale bele hiše. Zvonik, ves rdeč, je rasel k nebu in lastovke so ga obletavale. Nebo je bilo temno-modro, le proti Planini, po kateri so strmo rastle hoje, je bilo svetlejše in se je polahko spreminjalo v rumenino zarje. Oblački, kakor modro pobarvane ladjice, so jadrali nad vasjo, kakor da se veselé življenja.

Zakaj molči, se je vprašal Tone in po vsej sili hotel pričarati pred se, kar je menil, da se vidi skozi okno. Iz oči se mu je utrnila solza in se počasi plazila mimo ust.

— Ali gledaš? je vprašal spet.

— Gledam, je odvrnila Franca in je šla z roko preko oči.

— Kajpak, se je razjezil Tone, zijaš, namesto da bi delala. Jaz pa moram čakati.

— Saj že vre . . ., je potihó odgovorila Franca in dvignila krilo, da bo prišla za posodo, ki je bila vroča.

Potem sta šla od doma.

Franca ga je peljala pod roko, on pa se je stisnil k njej, kakor pišče in s prosto roko držal palico. Nebo je bilo že jasno, pol sončne oble je že pogledalo izza Planine. Rumena svetloba se je razlila po dolini, smreke so se spreminjale v vijoličasto, rosa je kipela kakor biserne kap-

ljice, ki prše iz slapov in se spreminjajo v vseh barvah, na vasi se je čulo mukanje in glas kravjega zvonca, petelini so se klicali, nekje v daljavi se je glasil škranec. Prostrano barje pa je bilo do Ljubljane pokrito z meglo. Tiščala se je prav do tal in visoko v nebo, da je bilo, kakor da je Borovnica obita z zidom.

- Ali je megla na Mahu? je vprašal Tone.
- Je. Pa tako gosta ko mleko.
- Lep dan bo.
- Bo.

Zavila sta v kamnito stezo, ki je vodila s hriba naravnost na vas. Ozka je ležala med skalami, ki so navpično rastle navzgor. Tone se je sprostil Francine roke in se je prijemši prijemal zdaj na levo, zdaj na desno, za njim pa je šla Franca in pazila na vsak njegov korak. Na ovinku se je Tone spotaknil, malo je manjkalo, da ni padel vznak. Franca ga je ujela, on pa se je kregal:

— Povsod okrog gledaš, samo mene ne vidiš. Najrajši bi, kajne, da se ubijem.

- Ko pa ne moreva vštric . . ., je zavzdihnila Franca.

Tako sta prišla na pot. Iz hiš se je čulo vekanje otrok. Tenak dim iz dimnikov se je svedral naravnost v nebo. Po cesti je pastir gnal krave. Iz gozda se je slišalo udarjanje sekire. V zvoniku je zabrnelo, ura je tolkla čas.

Potovka Jurcovka, sključena, drobna ženica, vsa siva in nagubana že, se jima je pridružila:

- Jezus, sta pridna! Zdaj vama bo pa šlo.

Tone se je nasmehnil in pokimal, Franca pa je brž prijela za besedo. Kako je v Ohonici, ali bo dobra letos, pa kokoš bomo kupili, ko bo denar, če jima pripravi kakšno dober kup, pozneje bomo pa še prašička kupili. Pa, če bo treba velike davke plačevati od trafike, pa priporočite naju, pri nas naj kupujejo, kaj bodo hodili k Drašlerju, saj je bogat.

Kajpak, kajpak, saj smo kristjani, je odgovarjala Jurcovka, po vseh vaseh bom povedala: ob nedeljah naj se kar pri vas ustavljajo. O, prav zdaj gre na Dole po jajca, od hiše do hiše bo šla, pa tudi župnik dosti kadijo. Dà, dà, dobro si napravil, Tone, pri Julki je večer špetir, baba je kakor sam bognasvaruj.

- Na križpoti pa je zavila vstran.

Franca je odklenila vrata barake in pripeljala za mizo Toneta. Tam mu je raztolmačila: to so zete, to so vardarice, to pa to, denar pa itak poznaš.

— Saj nisem otrok . . . , je zagodrnjal Tone. Po glavi pa mu je brenčalo tisto o Julki, zato je jezno dodal: — Nikar si preveč ne vihaj nosu, saj te nikoli nisem imel rad.

Sedel je. Franca pa je nekaj časa kar brez vzroka brisala pečico, potem pa še oči, ji je že kaj padlo vanje, ko pa je toliko prahu povsod.

Kmalu pa je morala iti. Drva je treba pripraviti in Švigelj z Brega je rekel, da lahko v njegovem pobira. Potem bo pa nabirala še maline, dobro se prodajajo, jih bo že Jurcovka spravila v denar. Pred poldnem bo treba še skuhati kosilo, popoldne pa mora iti na Mah, delat za Makovca, tako ji je naročil.

Tako je Tone obsedel sam. Podprl si je obraz z dlanmi in premišljal. Ta Franca ga kar samega pusti. Do sedaj ga je jemala s seboj, pogovarjala sta se, zdaj bo pa čakal do opoldne. Kakšna je neki sedaj? O, prej jo je poznal, toda sedaj nikakor ne more oživiti pred seboj njenega obraza. Streže mu že, saj to mora. Tak, Julka pa dela peklo.

Odprla so se vrata. Nekdo je vstopil.

— Dobro jutro! se je oglasil Tone in poskušal uganiti, kdo je prišel. Roka mu je kar sama od sebe podrsala po cigaretah v škatli.

— Bog! se je oglasil prišlec, bil je to študent Ivan, trgovčev sin. — Ne bom ničesar kupil, tako sem prišel, ker vem, da ti je dolgčas . . . , je dodal tako čudno, kakor da ga je sram.

— Kako si dober . . . , je dejal Tone . . . , — kar na mizo sedi. Boš kaj povedal.

Toda Ivan ni dosti govoril. Vsake toliko časa je potihno stopil na prag in pogledal po poti, le na kratko je semtertja dejal, da je hudo brez oči, pa da se bo že privadil, pa da mu bo sedaj laže . . . Kar nadoma pa se je poslovil.

Tone je gledal za njim in je zaslišal, kako Ivan ogovarja: — Dolgo sem te čakal . . . in, kako odgovarja tenak ženski glasek: — Zamudila sem se, Jurcovko sem srečala. Potem je še slišal korake, ki so šli proti polju.

Hudo mu je postalo pri srcu. Zato je torej prišel na vse zgodaj. Kajpak, komu je mar invalid. Torej le Miro, Jernejčevo hčer, je čakal, da se bo zdaj ž njo klatil po gozdu.

Prihajali so tudi drugi, zdaj ta, zdaj oni. Kosci, ki so se vračali, pa mesar je pritekel, župnik so poslali po cigare, še gostilničar Godec je kupil pri njem, češ, vse moram podpirati, toda nihče ni obstal bog ve kako dolgo. Kupil je, plačal, rekel to ali ono, pa odšel.

Tonetu je bilo grozno prestajati samemu. Z vso napetostjo je čakal poldneva. In res, ni še dobro odzvonilo, že je vsa zasopla pritekla

Franca. Dà, kosilo je prinesla, zelje in krompir, kar počasi naj je Tone, bo pa ona potem hitreje stopila, da pride pravi čas na njivo. In Tone je jedel. Ko je končal, je nekaj časa molčal, potem pa je le iztisnil:

— Ali moraš iti tja dol?

— Moram, saj veš, kako je. Zakaj pa vprašaš?

Tone ni odgovoril. Franca pa je odšla in je hitela po bližnjicah, da je bilo kar smešno pogledati, kako drobijo njene kratke noge, da se vse telo nagiba zdaj sem, zdaj tja.

In popoldne je Tone spet sameval. Zakaj se prav za prav Franca toliko trudi, je mislil. Vse opravi, skuha, opere, le, kje vse dobi? In tedaj mu je prišlo na misel: slepca da me je — vzela?

Pred njim je vstalo vse. Ko je bil še čisto sam, pa je prišla zvečer. Tole bom vzela, da operem. Pa tole ti pomijem. Joj, pa strgan si. In tako dan za dnem. Nekoč pa ga je kar vprašala: Če hočeš, pa se poročim s teboj.

Čemu vse to?

Sedaj dela za stanovanje. Jutri bo spet šla v gozd in tudi doma bo vse v redu. Tone ni mogel vsega dognati. Le dobro mu je delo pri srcu, kaj mu ne bi, če ga ima nekdo takó rad.

— Da bi tako sam ne bil!

Popoldan pa se je vlekel, da ga ni bilo ne konca ne kraja. Že je zvonilo avemarija in že je Tone čutil, kako se zrak hladi. Nestrpno se je premikal po stolu, iztegoval in spet krčil noge, se naslanjal na mizo in gledal skozi okence v mrak, ko je vendar začutil korake, Franca je prišla.

— Ne zameri, je dejala, ves čas sem tekla, dosti dela je bilo. Pa tole popij, saj te mrazi.

In mu je dala žganjice.

Potem je preštela denar, skrbno in skrivaj skrila neveljavni drobiž, ki so mu ga capini obesili, ga prijela in odpeljala na cesto. Nato je zaklenila vrata in že sta šla navzgor.

Pred hišo je Tone obstal in se zagledal v dolino. Mrak je že ovil smreke na Planini, zlezel je v vas in prekril vse hiše, iz katerih se je svetilo, prepredel je vso dolino od Sabočevega pa doli proti Vrhniki. Čuti je bilo drdranje zadnjih voz. Lahen veter je pridrsel od Kožljeka sem. Biló je lepo, da je Franci šlo kar na jok.

— Je že tema? je hripavo vprašal.

— Čisto tema je . . ., mu je odgovorila Franca, ga prijela za roke in se naslonila nanj. — Ali me imaš vsaj malo rad, ga je strahoma vprašala. Toda on je nalahno odmaknil njeno roko in dejal:

— Franca . . ., še nekaj je hotel reči, pa mu je glas zastal. Nekam se je obotavljal, nato pa se obrnil k njej, ki ga je napeto gledala od spodaj navzgor, zagledal se je preko nje, pa je razprostrl roke in jo stisnil nase. In menda ji še nekaj lepega povedal, kajti ona se je vrgla nanj, zajokala je in poljubila zdaj na eno zdaj na drugo oko.

Potem pa je šla noter. Večerjala sta. On je legel in gledal v strop, ona pa je pomivala in se vsako toliko časa obrnila k ležišču. Ko pa je končala, se je slekla in legla k njemu.

Skozi okno se je čulo regljanje žab in šelest listov na drevesih —, svet je padal v temo.

MOJSTER FRANÇOIS VILLON

A L F O N Z G S P A N

(Nadaljevanje.)

Tisti večer je sedel v svoji sobi. Mlačen vetrič je nosil skozi odprto okno sladke dišave cvetočih lip. Nekje na sosednjem slemenu je prepeval kos, izza dimnikov je vstajala večernica in sorbonski zvon je oznanil angelsko češčenje. Premotilo ga je in je odšel. Tako lep večer, pa da bi ga spet zapravil v kakšni beznici? Ne. Večkrat se je prestopil po Rue St. Jacques. Tik ob vhodu v kolegijsko cerkvico je sedelo na kameniti klopi deklet Izabela in je kramljalo z duhovnikom Filipom Sermoiscom. Spregovoril je z njima nekaj besedi o vremenu in prisedel. Ženska družba mu je bila še vedno draga. Bil je razigran, pa ji je napravil nekaj lepih poklonov. Niti zdaleka ni slutil, da meša duhovniku štrečno. Filipa je popadla jeza, da je zabrusil študijozu nekaj krepkih psov. Izabeli je bilo to prerekanje zoprno in je odšla. Pristopil je še neki Filipov prijatelj in beseda je dala besedo, dokler ni razboriti prijatelj po bliskovo potegnil bodalca in oplazil prav nerodno Villona čez ustnico. Villon je bil po potrebi pretepač; tudi on je potegnil bodalce in zamahnil na slepo proti širokoustemu abbéju. Filip je kriknil in se sesedel v dve gubi. Prijatelj je planil na Villona in mu izvil bodalo iz rok. François je bil razorožen, ni mu torej kazalo, da bi se branil z golo pestjo in jo je udaril v dir. Filip, ki se je medtem že pobral, pa s prijateljem za njim! Villon se je na mah okrenil, popadel kamen in ga zalučal proti zasledovalcema. Sermoise je bil zadet in je tresčil kakor klada na tla. Prijatelj mu je segel pod roko in ga zavelkel domov, kjer je razodel skrbnim bratom svoje rane in povedal, kdo je bil napadalec. Nekaj dni je hiral, zanesli so ga v bolnico, naposled pa mu je zvonilo. Vbodljaj v dimlje je bil tako težak, da je vsa zdravniška znanost od-

povedala. Na smrtno uro je Sermoise skesano odpustil svojemu nasprotniku in to „glede na posebne okoliščine, ki so ga napotile k dejanju“. Neposredno po spopadu se je Villon pojavil pri nekem brivcu, da mu zakrpa ustnico. Mož pa, ki je bil hkratu zaprisežen ranocelnik, ga je moral ovaditi. Iz neprevidnosti je Villon navedel napačno ime, da bi zabrisal za sabo sled. Spotoma se je pomudil še za hip pri svoji materi, ji zaupal svoj čin, naposled pa izginil iz mesta, da bi se izognil sodni nadlegi.

Zadeva je šla instančno pot. Ko so spisi že dovolj narasli, je sodišče izreklo sodbo *in contumaciam*, ki se je glasila na desetletno izgnanstvo iz francoskega kraljestva. Villona je ta obsodba zadela v živo. Na mah so se zrušili vsi izgledi za življenje; v hipu je bila uničena vsa setev šolskih let, vsi upi na dostojen družaben položaj; uničen je bil človek. Odslej ga je gnalo po provincah kakor lačnega psa. Žgoče domotožje, ki ga more doživeti le tak pariški otrok, kakršen je bil Villon, ga je včasih napotilo, da je napisal temu ali onemu vplivnemu znancu pismo iz tujine, v katerem je moledoval, da bi izprosil pri sodišču pomilostitev. Revščina in razna popotna srečanja z ljudmi najnižje sorte so zdaj odločila vso Villonovo življenjsko usodo.

Kje je Villon brodil, kdo mu je dajal streho in kdo rezal kruh, o tem so podatki zelo skromni. Vemo, da se je najprej mudil v Bourg-la Reineu, kjer mu je neki brivec, tako se zdi, še naprej krpal ustnico. Teden dni je užival gostoljubnost dobrodušnega moža; za zahvalo pa mu je izpeljal ljubico — prednico tamošnjega ženskega samostana, ki je bila od sile širokogrudna, se z uspehom udeleževala javnih veselja in postregla celo soldatom. Ves teden se je pasel Villon v samostanskem razkošju, užival z njo vse pozemske slasti, potem pa izginil in pozabil poravnati pri brivcu svoje račune. — Pot ga je zanesla tudi v Dijon, kamor se je preselila glasovita „školjka“, ki ji je načeloval „vojvoda“ Colin de Cayeux. Prav v času Villonovega bivanja v Dijonu pa je bila organizacija „oblastno razpuščena“. Nekaj njenih članov so pozapri in pobesili, druge pa so le okópali v apnenici — kolikor se niso znali o pravem času umakniti sodbi. Verjetno je, da je Villon z nekaterimi pobeglimi člani te družine kolovratil po deželi, da se je v tej družbi navadil njihove rokovnjašine in pravega razbojništva.

Po dobrem letu resnega prizadevanja so njegovi zaščitniki, med katerimi je bil sam pariški mestni predstojnik Robert d'Estouteville, res izposlovali pomilostitev. V začetku leta 1456. se je Villon spet vrnil v Pariz in se nastanil na svojem prejšnjem študentskem stanovanju. Spočetka je imel mir pred slabo tovarišijo, zakaj Reguier de Montigny

je bil v izgnanstvu in je kradel po Normandiji, Colin de Cayeux je sedel v pariški jetnišnici, Jean Le Loup, obsojen zaradi tihotapstva in sleparstva na globo, se ni ganil z doma. Imel je mir in kazalo je, da se bo lotil študija. A kaj bi človek s knjigami po štirih letih sladke brezdelice in pohajkanja! Jel je oprezati krog premožnih znancev in si izposojal denar, da ga je spet zapravljajal z dekleti po beznicah. To pot ga je premetila neka Katarina de Vausselle, da se je vanjo resno zaljubil. Vrag vedi, kako da mu je tako zmedla glavo. Vselej je znal pri ženskah zasukniti stvar tako, da se je dobro izteklo. Pri Katarini pa se je uračunil. Dekle, ki je imelo razmerje z nekom drugim, ga je izrabljalo in zasmehovalo, naposled pa napeljalo stvar tako, da je prišel v roke njenemu ljubimcu, a ta ga je kratkomalo premikastil. Telesne bolečine bi se že nekako prestale, ni pa mogel pozabiti sramote in izdajstva. Dogodek je šel od ust do ust. Povsod pri dekletih pomenljivo nasmihanje, pri pivskih bratcih pa pikre besede in zloben nasmeh! Edini izhod: da se umakne zlobnim jezikom in trdosrčnici ter da „si drugod zasadi drevo ljubezni in da potrka na druga vrata“ — daleč proč od Pariza.

V mislih na to potovanje, ki naj bi mu bil cilj samostan v Angersu, v mislih na slovo od Pariza, od svojih ljubih beznic, prijateljev in trdosrčnega dekleta, je napisal v samostanski celici svetega Benedikta svojo prvo zaokroženo pesniško zbirko z naslovom „Lais“, zbirko, v kateri se je prvič razodela vsa Villonova pesniška samobitnost.

Po vsej priliki bi Villon tedaj odšel na pot, da mu ni proti koncu leta 1456. zmanjkalo denarja. V tej gmotni zadregi se mu je približal prijatelj Gui Tabary in mu pošepnil na uho drzno nakano. V družbi nekih tolovajev sta nameravala izropati cerkev sv. Maturina; vendar pa podjetje ni uspelo, ker „so jih izdali psi“, in so morali pobegniti. Tabary je prišel po nerodnosti v luknjo. Kmalu nato pa je pobegnil iz zapora Colin de Cayeux in prišel s svojimi dobro pretehtanimi načrti — v ječi pač ni imel drugega posla, kakor da je mislil na pobeg in na nove pustolovščine — naravnost nad Villona. Tale Colin je bil ves vražji; menda se je na smrt zaklel zoper zasebno lastnino! Komaj se je v solncu razgledal, že se je domislil nekega avguštinca, ki je hranil baje precej natrpan mošnjčič. Pregovoril je Villona, ki je imel že iz mlada zveze s samostanci, naj meniha ukani tako, da mu plača za mašo in da ga spravi vsaj za pol ure iz celice v cerkev. In ko je bogoslužni mož res stal pred oltarjem, so tatovi vdrli v njegovo celico in mu odnesli denar. Eden sotrudnikov je prejel na mestu osem zlatnikov, s katerimi je podkupil ječarja, da je izpustil Tabaryja. Po uspelem činu so se prijatelji zbrali pri slastni večerji v neki beznici, kjer so skupno obravnavali načrt za

rop v Navarski kolegij. Preden so se vodje zedinili, se je zmračilo. S prešerno kretnjo so plačali potrošek in spet odšli na posel. Pod obzidjem kolegija so odložili plašče; Tabary je stal na straži, drugi pa so se povzpeli čez zid in se izgubili v temo. Nekako o polnoči so privlekli s seboj težak plen. Vlomili so v neko skrinjo s tolikšno spretnostjo, da so sodni izvedenci majali z glavami. To pot so odnesli krog 500 zlatnikov. Vsakdo je dobil svoj delež; denarja je bilo ko toče in začelo se je spet veselje in razsipanje. Villon je preložil svoj odhod za nekaj tednov, naposled pa je vendar odpotoval v Angers k stricu, a ne da bi užival gostoljubnost, ampak da bi pripravil tla za neko novo podjetje. Dasi je obljubil prijateljem, da se bo kmalu povrnil, ga vendar ni bilo nazaj v Pariz. Morda je slutil, da bodo ta podjetja prišla oblastvu na uho. In res! Tabary je bil namreč tako zaupljiv, da se je nekoč javno ponašal s spretnostjo in z uspehi svoje tovarišije. Neki duhovnik, ki je to pripovedovanje prestregel, je vse skupaj ovadil. Pravda je tekla zelo počasi. Tabaryja so prijeli šele leta 1458., ga izročili cerkvenemu sodišču, ki ga je zasliševalo po mučilnicah, dokler ni bil greh do zadnjih potankosti dokazan, dokler niso prišli na dan vsi sotrudniki in dokler je bilo v ubogi pari sploh še kaj življenja. — Villon je blodil po deželi. L. 1457. so ga, kdo ve zakaj, zaprli v Blois-u. Dne 19. decembra istega leta se je rodila vojvodi Charlesu Orleanskemu hčerka in ker je bil Blois njegova domena, so jetnike izpustili. Villonu so se odprla vrata in iz hvaležnosti je zložil priložnostno pesem o rojstvu Marije ter s tem zbudil pozornost knezapsenika, ki ga je sprejel med svoje dvorjane in mu celo naklonil primerno rento. Dva pesnika: Charles-plemič, François-propalica, oni betežen, težak, upognjen (to je spomin na 25letno vojno ujetništvo na Angleškem), ta mlad, vesel; in potem Charles — uvaževan pesnik uglajenih oblik, finega izraza in plemenitega čuvstvovanja, Villon pa pesnik bolj mimogrede, ki poje, kakor mu je zrasel kljun, pesnik vulkanskega izbruha, posmeha, rimač vulgarizmov in nizke besede! V svojstvu nekakega dvornega poeta se je udeležil tudi on pesniške tekme in napisal balado na temo: „Od žeje umiram kraj fontane...“ Zdaj, ko je zlagal pesmi v tem aristokratskem vzdušju in morda pel okrogle madrigale in rondele dvornim gospodičnam, so v Parizu zasliševali pajdaša Tabaryja. V začetku tega leta je izdalo sodišče za pesnikom tiralico. Charles Orleanski je dobil pergament, a ni hotel izročiti pesnika, dasi sta si v marsičem morala priti v navzkrižje, paž pa mu je svetoval, naj pobegne k bratrancu Jeanu II. Burbonskemu. Villon je torej odložil škrlatno livrejo dvornega poeta in se spet odel v popotniške cunje. Ko je prišel v Moulins, mu je Jean posodil šest zlatnikov in mu dovolil

bivanje na svojih tleh. A tistih bore šest zlatnikov je na dolgi poti tja do Roussillona brž potrošil. Napisal je na kneza prošnjo v verzih za nadaljnje posojilo, na katero pa ni dobil odgovora. Siromak se je zdaj odločil, da potuje nazaj kamorkoli in da se preda usodi, čeprav je vedel, da ga prvo srečanje z oblastvom požene v ječo. V Montpipeauju je spet trčil na Colina de Cayeuxa, ki je zdaj tod vršil svoje rokodelstvo. Spet se je Villon pridružil tolpi in sodeloval pri cerkvenih vlomih, dokler niso druhali zajeli. Colina so obsodili na smrt in ga kar na mestu obesili, Villon pa je na izrečno zahtevo orleanskega škofa Thibaulta d'Aussignyja romal v ječo v Meun-sur-Loire. Vse poletje leta 1461. je predsedel v temnici, vklenjen v težke okove. V tej strašni samoti, v tej nejasnosti se je oziral nazaj na svojo življenjsko pot ter bolj in bolj spoznaval, da pojde nekoč tudi on tja, kamor sta šla prijatelja Colin in Regnier. Iz temé je poslal svojim prijateljem pretresljivo epistolo v obliki balade, v kateri prosi:

Aiez pitié, aiez pitié de moy
 A tout le moins, si vous plaist, mes amis!

in vprašuje:

Le lesserez là, le povre Villon?

Kdo ve, kako bi se Villon rešil te ječe, da mu ni odprla vrat v svobodo čudežna sila. Dne 22. julija 1461. je namreč umrl kralj Charles VII. Njegov sin in naslednik Louis XI. je na povratku od kronanja v Reimsu spotoma posetil več mest in ukazal povsod, kjer se je pomudil, odpreti ječe in izpustiti jetnike. Dne 2. oktobra 1461. je prispel slavnostno v Meun — in Villon je bil prost. In ne le, da so se mu odprla vrata, kraljeva pisarna mu je izročila še pismo, s katerim mu kralj odpušča vsa kazniva dejanja, ki jih je dotlej zagrešil v svojem življenju. Nepopisno srečen, a bolan, se je napotil naravnost k svoji materi v Pariz. Vedel je, da mu bo dobra ženica postregla po svojih najboljših močeh in da bo, kljub vsem bolečinam, z ljubeznijo sprejela svojega izgubljenega sina. Tudi stric Guillaume mu je šel na roko, da si je pesnik kmalu opomogel. Vendar pa se ni dolgo mudil v rojstnem mestu. Morda ga je gnal le nemir ali pa je tedaj, ko je našteval kraljevskemu pisarju svoje grehe, kaj pozabil, morda tudi nalašč kaj zatajil, in se je bal kakih sodnih poizvedb ali celo novega zasledovanja. Zapustil je torej Pariz in odšel v Saint-Généroux, kjer je v skrivnem zavetju napisal svojo drugo pesniško zbirko: „*Veliki testament*“. To delo, ki je nastalo po vseh teh težkih življenjskih izkušnjah, po vseh blodnjah in ponižanjih, je poleg dveh, treh kasnejših Villonovih pesmi njegova najbolj dozorela umetnina, ki jo je pisal z veseljem in bolečino, s smehom in trpkim kesanjem, z upanjem in strahom ob pogledu na svoje življenje.

Vsekakor se je Villon pod zimo leta 1462. vrnil spet v Pariz. Najbrž mu je težko dela osamljenost; stožilo se mu je pač po prijateljih. A tudi to pot ni iskal dobre družbe, temveč je spet zabredel med tolovaje, o katerih pravijo sodni spisi, da so se pogrezničili „in profundum malorum“. Prve dni novembra so ga že zaprli v Chateletu, ker je bil obdolžen neke tatvine. Sum pa ni bil dovolj utemeljen in bi ga morali izpustiti. Zdaj pa se je oglasil zakladnik Navarskega kolegija in zahteval kazen za vlom, pri katerem je pesnik sodeloval pred šestimi leti. Oprostilno pismo ga je sicer rešilo kazenskega postopanja, pač pa se je nadaljevala zasebna pravda za povračilo škode. Villon je priznal, da je po vlomu prejel svoj delež — 120 cekinov, moral je torej obljubiti s primernim jamstvom, da bo vračal denar v obrokih; šele potem je prišel na prosto. Nesreča pa je hotela, da je moral kmalu spet v ječo. To pot pa je bila mera polna.

Neki Robin D'Ogis je povabil na večerjo tri svoje prijatelje, med katerimi je bil tudi Villon. Pozno v noč so sedeli za mizo in praznili bokale. No, naposled pa je povabil prijetno družbo Villon s seboj, da bi v zatišju samostana izpraznili še kak kozarček in pa da bi se jim udje nekoliko razmajali. Možje so morali biti že precej okrogli, kajti ko so šli mimo Sorbone in videli v pisarnah še luč pa duhovnike pri delu, je nekomu prišlo na um, da bi kazalo izzvati majhen, nedolžen pretep, in začel je izzivati gosposko. Ker pač beseda ni zalegla, je jel pljuvati skozi okno v pisarno. Zdaj so se duhovniki (med katerimi je bil tudi vodja škofijskih pisarn François Ferrebouc, mož, ki je nekoč sodeloval pri izpraševanju Tabaryja) usuli na cesto in Robert D'Ogis je zabodel Ferrebouca. Družbo so takoj zaprli in Villon, o katerem je izpričano, da sam v pretepu ni sodeloval, je moral nazaj v ječo, ker so ga kleriki spoznali in izpovedali, da je bil v tej družbi. Odkar ni bilo več Roberta d'Estoutevillea pri sodišču, tudi Villon ni imel več priprošnjikov. Nikjer nobene zaslombe; pritožbe, zagovori — prazne besede! Predstojnik sodišča se je naveličal vedno istih obrazov in se jih je hotel radikalno odkrižati. Preiskava je bila sumljivo kratka in naposled se je glasila sodba: Smrt na vešalih! Dopolnilo se je torej tisto, kar je hodilo dolga leta za njim kot slaba vest in je zdaj stopilo predenj brez olupšav, golo, strašno. Morda mu je celo v prvem hipu odleglo, ker se je odprla pred njim siva praznina, brez kontur in brez perspektiv. Nič več blodenj, nič več reve — težak spanec in blažen mir. Potem pa so mu zrasla pred očmi montfaukonska vešala: črna skeletna zgradba iz trdega lesa s črnimi prečkami, in na teh prečkah polrazpala, nihajoča trupla.

V tej grozni viziji si je napisal „*Epitaf*“¹, balado, ki združuje molitev kesanje in strahotno podobo petih, šestih obešencev, ki jih jesenski veter ziblje po mili volji. In potem, ko je premislil še svojo krivdo in je ni našel, je planil v blazen smeh brezupnega cinizma in napisal tale četverovrstičnik:

Jaz sem Francoz — da ne bi nikdar bil —
v Parizu sem, sirota, se rodil.
Ne zmorem drugega ko ped vrvi
in kmalu čutil bo moj vrat: kako ga zadnjica teži.

Brez upa je vložil zadnjo prošnjo za pomilostitev v verzih na pariški parlament. Po čudni previdnosti se je tedanje francosko sodstvo ognilo sramoti in je z velikodušno kretnjo preklicalo smrtno obsodbo ter izpremenilo dne 5. januarja 1463. kazen „glede na malopridno življenje imenovanega Villona“ v desetletno izgnanstvo iz mesta. Pesnik je zložil še zahvalnico parlamentu in v pripisu zaprosil visoko sodišče za tri dni odloga, da je mogel še zadnjič obiskati svojo ubogo mater in znance ter da se je mogel zadnjič posloviti od vsake pariške hiše posebej, od vsake beznice, od slehernega obraza. Še eno pesem je zložil tiste dni: balado o prizivu, ki jo je posvetil jetniškemu pisarju Garnierju — potem pa je odšel. In ko se je predramilo četrto megleno jutro nad Parizom, ko je zagorela zlata sulica notredamske katedrale v jutranjem solncu, ko je ležala po ozkih ulicah še temna senca in so bile še vse beznice zaprte — tedaj je korakal po eni tistih cest, ki gredo kot zvezdni prameni iz mesta in se vležejo v daljne travnate ravnine, tedaj je korakal po eni tistih prašnih cest mojster Villon in se ni nikoli več vrnil. Kje se je zgrudilo to nesrečno življenje, kdo je bil tisti Samaritan, ki je utrnil poslednjo solzo človeku, kje je kraj, kjer so mu dali poslednjo streho — sama vprašanja, ki bodo ostala vse čase brez odgovorov.

*

In zdaj, ko mora to ubogo Villonovo življenje na tehtnico človeških čednosti, kje bi zdaj našli človeka, ki bi mu dal odvezo? Tudi ko bi našli takega človeka, ki bi ga meril po delih in ne „po suknji“, bi visoka pravda povzdignila svoj glas in bi mu očitala: delomrznost, pomanjkanje osebnega ponosa, pomanjkanje odpornosti, razvratnost, nasilstvo, tatvino, zvodništvo, razbojništvo in še marsikaj. In če bi poklicali Villona samega na odgovor, bi brez olepšanja potrdil in priznal vrsto težkih zločinov in bi še pristavil, da ga je vselej vodilo geslo:

Il n'est tresor que de vivre à son aise!

¹ Prevel dr. M. Pretnar: LZ 1928, str. 282.

Preden pa bi padla zadnja sodba, naj bi sodniki pomislili še tole: Villon je živel v času, ko je veljala pest, ko se je rušil stari svet in se ustanavljal novi, ki bi mu prej ko slej dal drugačno možnost življenja, kakor mu jo je mogel dati čas obubožanih fevdalcev in mladega meščanstva, ki je komaj jelo zbirati materialne vrednote, da jih je moglo kesneje trošiti za duševni luksus. Pomisliti je treba, da je bil Villon žrtev tovarišije, ki ga je potegnila za sabo, a ni imel v svojem siromaštvu in svoji osamelosti toliko odpora, da bi se ji izvil; da je bil stvor krvi, ki se ni dala pomiriti s pobožno pridigo, in naposled, da ga je trla beda — nadloga, v kateri postane vsak človek žival, kadar mu seže dovolj trdo za vrat. In če pogledamo še bolj pod površino, se nam ta grešnost razodene povsem drugače. Villon, četudi je bil tat in razbojnik, ni bil zločinski tip vsakdanjega kova. Bil je tragična eksistenca. Mimo vseh zločinov je bil neizprijen. Dno njegove duše je bilo čisto in neskaljeno kakor kristalno zrcalo. In to skrivnostno zrcalo ga je varovalo, da v svojih zablodah ni otopel in zakrknil. Villon je bil — tako misli Gaston Paris — otrok, majhen, neogljen otrok, ki je veroval v Boga, v njegovo dobroto, in upal, kadar ga je življenje metalo iz greha v greh, iz temnice v temnico, da se bo na njem izkazala božja vsemogčnost. Bil je otrok, ki ni doumel vsebine bogoskrunstva in je vlamljal v cerkve, plenil cerkveno lastnino ter praznil tabernaklje, pri tem pa je naivno srce govorilo z Bogom, ne po obrabljenih molitvenih formulah, temveč naravnost kakor z dobrim očetom. In ko je bil prav na dnu meunške jče, je jokal in se rotil, da ne bo nikoli več storil greha, ko pa so se mu odprla vrata in je zagazil znova, se je čudil samemu sebi:

„Je cognois tout, fors que moi mesme.“

Ljubil je svojo mater, ki je pretrpela zaradi svojega sina strašne muke, četudi jo je ljubil, ji ni prizanesel. Ljubil je majhnega človeka, ki ga ni nihče vzel v svoje varstvo, bil je dober in sočuten s tistimi, ki jih je družba pahnila od sebe, kakor pahne razigrana gospoda od svojih obloženih miz zanemarjenega beraškega otroka. Bil pa je v sebi možato pravičen in iskren, kajti kadar je govoril o svojih zablodah, ni iskal praznih izgovorov, imenoval jih je vsikdar s pravim imenom, čeprav je bila beseda trda in robata; ni jih opravičeval, temveč jih je v srcu bolj kruto obsojal, kakor bi jih sodila tačasna nečloveška justica. Ta duša je bila živa, ker je v njej deloval čudežen vzgon in jo dvigal tem jače, čim globlje se je potapljala. Vzgon vesti je bila torej tista sila, ki je pripomogla, da je v nižinah spoznal sebe in svoje napake do dna in da je mogel v svoji ubogi človeški nepopolnosti ustvariti umetnine neprecenljive vrednosti.

(Konec prihodnjič.)

IN SOLNCE JE OBSTALO

ROMAN — FRANCE BEVK

Ena in trideseto poglavje.

Vipavska dolina je bila kot vojno taborišče. Vse ceste so bile polne vozov in vojakov. Dora je potovala k Zofiji, dolgo je hodila peš. Družba častnikov, veseljakov od trena, jo je slednjič vzela na voz. Bila je razmišljena. Njihovo govoričenje je le napol poslušala.

Gledala je vojake in se spomnila Vinka. Kje je zdaj? Izgubila je vsako sled za njim. Odganjala je misli nanj, a so še jasneje vstajale pred njo. Neka megla, ki je bolešno pronicala iz njene duše, je zakrivala njegovo podobo. Naj si je včasih še tako domišljala, da je dobra, je zdaj spoznavala, da jo zastruplja neko zlobno čuvstvo.

Ko je neko noč Ivan potrkal na vrata in jo zaprosil, naj gre k Zofiji, se je razveselila tega. V njegovih žalostnih očeh je brala tiho dramo njegovega življenja. Ni ji razodel, kaj ga tare, a ona ga je iz svoje bolečine razumela globlje kot kdaj prej. Obljubila mu je. Ne samo iz usmiljenja. Na vasi ji je postalo pusto, imela je preveč časa za razmišljanje. Postala je čudaška, bolešno razdražljiva. Vojna? Nasmehnila se je. V nekaterih trenutkih ni marala, če jo tudi ubije. Zdaj pa zdaj jo je zgrabila prej tuja, obupna misel, da bi se vrgla v življenje. Ne. S preveliko mržnjo je gledala na moške.

Z odhodom v mesto je nekaj dni odlašala. Med tem je nastala na jugu vojna. Ko so se pomirile prve vesti, se je dvignila na pot. . . Sedé na vozu je gledala na kolone vojakov, na prašno zelenje ob cesti. V duhu je zaživela večer, ko sta z Vinkom hodila pod kostanji in platanimi. Mesečina, morje vonjav. Slavci so peli. Logar se je nagnil do nje: „Tudi v meni vse poje.“ Dà, tudi v njenem srcu je vse pelo.

Otresla se je spomina. Oči so se ji uprle ob grob ob cesti, na katerem je stal lesen križ. Eden izmed častnikov se je zasmejal: „Tu leži, a doma pravijo: kako, da nam Janez nič več ne piše?“ Dora se je stresla. Kaj je smešnega na tem?

Grmenje topov jo je prebudilo iz tope žalosti in iz misli. . . Pred njenimi očmi je ležalo mesto, prva obstreljevana hiša. Za hip jo je objel tesen občutek strahu. V zraku je nenadoma zatulilo. V bližino ceste je padla granata. Vojaška kolona se je razpršila. Nad izkopano kotanjo se je dvignil ozek, bel dim.

Solnce je toplo grelo skozi drevesa s polomljenimi vejami. Ceste so bile skoraj prazne, nekatere trgovine zaprte. Iz ranjenih zidov je gledalo golo kamenje, rdeča opeka. Pod kostanji so se podili otroci.

Voz je zavil v novi del mesta, med vrtove in hiše. Po cestah so se pomikale dolge municijske kolone, mule z zaboji in kotli. Mimo so hodili okoliški kmetje s počasnimi, nebrižnimi koraki.

Dora je uprla oči v plavolasko, ki je stala na križišču. Imela je motne oči, vabeč pogled, a na ustnicah malomaren, truden nasmeh. K nji je pristopil častnik, zavila sta v stransko ulico . . . Dora je razumela. Obšlo jo je nekaj mrzlega.

Na navadnih vozovih so vozili ranjence. Na bledih obrazih skoraj ni bilo videti življenja, skozi obveze je pronicala kri. Iz samotne hiše se je razlegal glas klavirja. Vesela popevka iz operete. Iz nizke krčme je prihajalo vpitje vojakov, rezgetajoči se ženski smeh . . . Blaznica!

„Tu bom živel?“ je pomislila Dora.

„To je vojna, gospodična“, je rekel poročnik, ki je sedel poleg nje, in ji puhnil oblak dima v obraz. „Oprostite! Včasih nisem kadil. Iz dolgočasje kadimo ko Turki, zaradi pozabe pijemo ko živina in se . . . Fej!“ Bil je še mlad. Na čelu je nosil brazgotino, na licih starostne poteze. „Jaz bi še svoje stare tete ne pustil sem, lepa gospodična.“

Dora je zardela. „Prišla sem obiskat svakinjo. Ne bom za dolgo.“

„Glejte! Tam je Kalvarija“, ji je poročnik ponudil daljnogled.

Dora je strmela. Kje so trije križi, razvaline cerkve, hrasti, akacije, trate? Vse je izginilo. Gora je bila podobna golemu hrbtu rjave zveri, ki se pripravlja na naskok. Na vrhu so bili videti beli dimi. Jarki in kritja, ki jih ne more razločiti prosto oko. Ostanki goščave, okleščena drevesa. Vse žalostno, štrleče v zrak.

S čudnimi občutki je Dora stopila na cesto in hodila po ulicah. Na razbiti ploščadi se ji je zibala noga. Nad mestom je tulilo in zavijalo. Od števerjana so prihajale granate, iskale baterij na polju.

Ne da bi se tega zavedala, je Dora naredila ovinek. Ko je skozi polomljeni kostanj uzrla streho bratove hiše, ji je vzdrhelo srce. Pospešila je korake. Na vrtu je stala Urška. Ko jo je zagledala, je tlesknila z rokami in planila v hišo.

Zofija je Doro prisrčno objela. Dori se je ob spominu na brata rahlo pomračil obraz.

„Pred tremi dnevi te je iskal neki častnik. Prinaša ti pozdrave od Kleinbergerja.“

„Ne maram njegovih pozdravov!“ je rekla Dora razdraženo. „In kar se častnikov tiče, ti že zdaj povem, da ne maram nikakih znanj. Zato nisem prišla . . .“

Zofija od začudenja ni vedela, kaj naj reče.

Dva in trideseto poglavje.

Poročniku Peršiču se je mudilo v stotnijsko pisarno. Stopaje ob razstresenih hišah poljskega mesteca se je nervozno smehljaj. V čudni medsebojni zvezi je mislil na mater in na Zofijo . . . V pisarni je našel poleg uniformiranega pisarčka tudi Vinka Logarja. Ta se je sklanjal nad nekim papirjem in ga z vneto črtal v razpredelnico.

„V pisarno so te vtaknili?“ se je začudil. „Kaj pa delaš?“

„Papir črtam. Zato sem študiral univerzo.“

Peršič se je prisiljeno zasmel.

Ko se je stotnija po umiku pred Rusi utrdila v novih postojankah, so prišli novinci. Med njimi je Peršič kmalu ugledal tudi Vinka Logarja. Bila sta prijetno iznenadena. Profesor je stal pred bivšim dijakom kot prostak pred častnikom. „Ruht, za Boga!“ mu je zaklical Peršič. „Nocoj pridete k meni!“

Logar je prišel. Pri žganju sta se začela tikati. Profesor je jedel od ponudene brez sramu. Bil je lačen. Pri tem je meril Peršiča: „Čudim se, da si postal častnik. Če se spomnim tvojih besed . . .“ Bivši dijak se je široko zasmel: „Iz človeka naredijo vselej tisto, česar se brani. Danes bi bil lahko že drugo leto na univerzi. Ko se konča vojna, bom ničla . . .“ Pil je kozarček za kozarčkom. Vinku je bilo dobro pri srcu. Bal se je bojišča, a po prvih vtisih se mu je zdelo življenje znosnejše kot pri kadru. „Da, bolj človeško je“, se je Peršič krohotal. „Človeka so ponižali pod žival.“ Ponudil mu je cigareto: „Veseli me, da je vojna najbolj osleparila tiste, ki so največ pričakovali od nje. A ne vem, za vraga, kaj mislijo Rusi s svojim umikanjem. Strašno me jezi, da me še niso ujeli . . .“ Bil je že pijan. Pripovedoval je o vohunki. Teatralično, s kretnjami, z ognjem: „Vojaka, ki je stal v veži in slišal strel, sem našel od groze pol mrtvega . . .“ Logar ga je poslušal ko okamenel, še srce mu ni bilo. „Pa si jo res ubil?“ se mu je sredi tesnobe izvilo iz prsi. „Ha, ha! Ali moreš res kaj takega misliti o meni?“ je Peršič omahovaje stopil do vrat in pogledal, ali ne posluša kdo. Nato mu je rekel šepetaje: „Molči, drugače mi ne ostane drugega.“ Pokazal je na revolver. In se je pijano zasmel: „Tudi tega nisem zmožen. To bi storili drugi . . .“

Logarja je obšla rahla mrščavica. Ni vedel, v kakšni zvezi je tedaj pomislil na Doro. Zdelo se mu je, da ga je od žganja ometeni poročnik gledal v dušo. Izpraševal ga je o razmerah doma, nato o Dori. Peršič je z grenkostjo mislil na dom, najrajši bi ne bil govoril o tem, a mu je neki notranji glas narekoval vprašanja. Dora? Logarja je rahlo ranilo. Tisto dopisnico ji je pisal obupan in bolan. Pozneje, ko je bil zdrav in je hladno preudarjal, ga je nekoliko peklo. Pričakoval je, da mu bo Dora

kljub temu odgovorila. Zaman. To ga je bolelo, to ga je obenem srdilo. Ni je razumel. Tudi ona ga ni razumela. Nekoč je bral, da ljubeča ženska vse odpušča. Ali ga ni ljubila? V srdu in bolečini je postal bridko odločen, skoraj maščevalen. Pisal je prijatelju, naj uredi njegovo zadevo z Marijo. To se mu je sicer zelo upiralo, a ni si vedel druge pomoči . . . Starka se je razjokala, a vendar je razumela. Sprva niti ni hotela vzeti kakega povračila. Ta žena se je Vinku zasmilila. Obenem mu je bilo lahko. Bil je prost Marije, a tudi Dora mu je bila neznano daleč. Težko je odvrčal misli od nje, vendar mu beseda ni šla z jezika . . . Peršič je opazil, da se Logar umika pogovoru o Dori. Pogledal ga je pomenljivo, nato je diskretno umolknil. Segel si je z roko na čelo: „Pijan sem, postal sem živina . . . Fej!“ Logar je prekinil molk, ki je sledil: „V ječi sem se pridružil tvojim mislim . . . Najhuje me grize, če bi moral mož proti možu . . .“ Njegov glas je zvenel kakor v joku.

Pozneje sta se večkrat sestala. Bila sta drug drugemu v uteho . . . Zdaj je gledal Peršič v razpredelnico pred Logarjem in znova spregovoril:

„Ali več, da pojdem na dopust? Mater mi je ubilo . . .“

Logarja je neprijetno zadela misel na dom. Spomnil se je prejšnjega življenja, Dore. Razmišljeno mu je izrekel sožalje. Peršič se je okrenil do pisarčka:

„Ali je že prišla moja dopustnica?“

„Da, gospod poročnik. Toda gospod stotnik je naročil, da ga počakajte. Govoriti mora z vami.“

Kaj mu hoče stotnik? Ne, tega pisarček ni vedel. Peršič je s pomenljivim pogledom na Logarja nervozno stopil od okna. Zunaj se je širil trg, v ozadju je bil vrt. Na drevju so se kazali prvi znaki umirajočega poletja.

Na Peršičev obraz se je znova zarezal smrtni strah, ki ga je spremljal zadnje mesece in ga nikoli ni popolnoma zapustil . . . Po dogodku z vohunko se je stotnija naglo umikala. Strašna zmeda, obupni boji za nove postojanke. Vojak z žalostnim pogledom, ki je tisto noč stražil Marusjo, je bil ubit. Rumpel je bil ranjen, odpeljali so ga v bolnico. Peršič si je želel, da bi bilo vse uničeno, izbrisano s površja zemlje. Nenadoma so se dvignili iz jarkov in znova pohiteli na sever, v kraje, ki so jih zapustili Rusi. Veletok, ki bo izpod naplavine pozabljenja odkril njegovo „hudodelstvo“. Občutil je grozo na smrt obsojenega. Zdelo se mu je, da se nikoli več ne sme zasmejati. Treba je samo nespametnega slučaja . . . Kadarkoli so ga klicali v pisarno, ga je obšel drget. Tiste dni je bila Marusja skoraj zagrnila misel na Zofijo. Upal je, da se z vo-

hunko nikoli več ne bosta srečala. Če bi se srečala, bi to pomenilo njegov pogin. Zaradi groze in strahu se je branil misli nanjo. Po sili je odvrčal misli na Zofijo. Obdajali so ga cinični pogovori tovarišev. Vse prenizkotno, da bi postal iz mladeniča mož, dasi si ni tajil, da mu je v nekaterih hipih bolešno kipelo v krvi. Iz mraka njegovih želj se je dvigala Zofija. Želel si je dopusta. Zdaj, ko mu je ubilo mater . . . Misel na Zofijo je v tistem hipu občutil kot skrunitev materinega spomina, vendar se je ni mogel otresti . . .

Odtrgal se je od okna. V zadnjem hipu se mu je zazdelo, da je videl pred pisarno vojaka z bajonetom na puški. Ali ga stražijo? Smešno! Obstal je sredi pisarne. Oči so mu zmedeno iskale po zašarjeni mizi. Njegova plašnost je postajala bolešna, tega se je zavedel. In vendar . . . Zamižal je. Nato se je nagnil do Vinka:

„Vidiš, neumno je, prazen strah, a vendar se vedno bojim, da je kaj zaradi one . . . vohunke . . .“

Logar ga je preplašen pogledal. „Ali kaj slutijo?“

„Tega ne. Major me je celo predlagal za malo srebrno“, se je Peršič čudno zasmel. „Toda ženske so drzne“, je pošepnil. „Neumljive. Če jo še enkrat ujamejo, spoznajo, tedaj . . . Ha, ha!“

Smeh mu je onemel. Šel je z naglimi koraki po sobi. Logar je z začudenjem in s pomilovanjem gledal za njim. Videlo se je, da mu je vojna globoko zrahljala živce . . . Peršič je pogledal na uro: že sedemnajst minut je čakal.

V tistem hipu je v veži zarožljala sablja, vstopil je stotnik. „Torej na dopust, gospod poročnik? V vašem domačem mestu so boji; mi ne smemo vedeti, da ste bili tam“, se je mož dobrodušno, pomenljivo smehljaj. „Zakaj ste tako prebledeli? Ali ste bolni?“

Peršič se pozneje ni spominjal, kaj je izjecljal. Ko je stotnik odšel, se mu je nenadoma grozno mudilo. Tresoč je ponudil Logarju roko.

„Pozdravi Zofijo!“

„In Doro?“ je vprašal Peršič.

Logarju so se motno zabliskale oči. Počasi, obotavljaje je rekel: „Saj Dore ni v Gorici.“

Strme je gledal v Peršiča, ki je ves srečen odhajal skozi vrata. Še skozi okno je videl njegov topli nasmeh.

Tri in trideseto poglavje.

Oče je Peršiča objel, težke solze so mu zalile obraz: „Vidiš, kaj so nam naredili.“ Peršiču se je storilo inako. Bilo je prvič, da je videl očeta objemati in jokati. „Kako se je to zgodilo?“ ga je vprašal. Oče ga je

začudeno ogledoval. Iz notranjega odpora do vsega, kar je bilo gospoškega, bi bil pljunil na njegovo častniško obleko. Na tihem mu je vendar dobro delo. „Šla je po vodo, priletel je šrapnel, našli smo jo mrtvo“, mu je odgovoril. Sin se mu ni upal očitati, zakaj niso pobegnili. V mestu je bilo še mnogo prebivalstva.

Drugi dan je Peršič proti večeru potrkal pri Zofiji. Sporočila mu je, da Ivana ni doma; kljub temu mu je nemirno tolklo srce.

Odprla mu je Dora. To srečanje mu je nehote pognalo rdečico v obraz. Dora je opazila njegovo zadrego in jo je razumela. Povabila ga je v scbo. Hoté je prezrla, kako je Zofija prebledela. Gledala ga je, ni vedela, kako naj ga pozdravi, kaj naj mu reče. V Peršičevem pogledu je ležalo rahlo razočaranje. Zofijo si je mislil mikavnejšo. Zatemnel jo je spomin na Marusjo.

Dora je sedela z rokami v naročju. Najrajši bi ju bila pustila sama. Misli so ji uhajale na doživetje tistih dni . . . Ženske so živele v neki vrtoglavosti. Vojna je rušila temelje človeškega družabnega reda. Nekaj divjega, blaznega, nagnusnega je viselo v zraku. Dori se je včasih zdelo, da sta dve duši v nji. Zdaj je bila vesela, želela si je družbe, nenadoma je postala zamišljena in odljudna.

Zofijo je občudovala, včasih ji je celo zavidala. Ta po moževem odhodu ni imela toliko od življenja, kot je pričakovala, vendar je bila še sredi smrtne nevarnosti vesela. Moževa pisma je brala z rahlim odporom, vonjala so po vojaški pisarni. Pisal je, da pride na kratek dopust. Zofija se je našobila.

Vso jo je prevzemala misel na Peršiča, burna čustva nekega neutешenega hrepenenja. Dora se je spomnila nedelje, ko jo je bila našla z Ivanom v gozdu. Ali je tudi takrat govorila le njena kri? Včasih je slonela ponoči na oknu, prisluškovala vojakom, ki so se prikradli z dekleti na vrt . . . Dora se je z odporom spomnila večera, ko se je Zofija slekla do golega: „Dorica, ali nisem lepa?“ Ali se je zavedala, da so se ji v obraz zarezale gubice in se je zato zatekla k telesu? „Zofija, kaj te muči?“ ji je rekla. „Ali se ne sramuješ?“ Svakinja se je nagnila do nje: „Saj ženske nimamo drugega nego to.“ In brez zveze: „Kaj sem imela od moža?“ Dora je pomislila: Otrok? Ali naj to opraviči njeno ravnanje?

Dora je mislila . . . Nenadoma se je zdrznila. Peršič je izgovoril Vinkovo ime. Kakor predramljena je zrla vanj, ki se je obračal do Zofije:

„Pri naši stotniji je. Pozdravlja vas.“

Zofijin in Dorin pogled sta se srečala.

„Ali Dore ne pozdravlja?“

Peršič je bil v zadregi. „Ni vedel, da je tu“, je pogledal v mizo.

Dora je stisnila ustnice. Preslišala je Zofijine počasne besede, ki so bolj veljale Peršiču nego nji: „Ne vem, kaj imata med seboj . . .“ Doro je preveč bolelo, da bi bila o tem govorila z Zofijo, a ta je slutila, da se je med njima nekaj zgodilo. Prav tako je vedela, da Dora Vinka še ni pozabila in da na tihem trpi. Dora je tedaj zaman silila nasmeh, tiha žalost ji je kakor okamenela ležala na obrazu. Ko je Zofija vpraševala Peršiča, kje je Logar in kako živi, zakaj ni pisal o njem, je žejno požirala vsako besedo. Objela jo je nejasna slutnja, skoraj spoznanje, da je Vinko še ni pozabil. Samo preponosen je. Prav tako kot ona. Ali naj mu piše? Za trenutek je pozabila vse, kar se je bilo zgodilo. Drhté se je borila v sebi . . . Na roko ji je kanila solza, skrila je obraz. Nenadoma se je dvignila in odšla.

Po Dorinem odhodu sta se Zofija in Peršič vprašujoče pogledala. Nekaj časa sta molčala. Tesnoba je legla na oba. Šele pri čaju se jima je razvzplala beseda. Peršič je pripovedoval, Zofija ga je napeto poslušala. Gledala ga je ko Boga. Nato je govorila ona. Skoraj tiho, trepetajoče, a veselo. Besede so se rahlo dotikale tistega, česar si nista upala odkrito izreči.

Pri vinu je Peršič povedal zgodbo o vohunki. Strahu, ki ga je spremljal vso pot, ni zdaj več občutil. Ni povedal vsega, konec je iz previdnosti zamolčal. Ko je opisoval Marusjo, se je spozabil. Njegove besede so bile tako strastne, da so Zofiji čudno zastrmele oči.

„Zaljubili ste se v njo“, se je smejala ubito. Mečkala je prtič v rokah.

Peršič se je zavedel. Obrnil je pogovor v drugo smer, njegove besede so se laskale Zofiji. Ta se je polagoma uravnovesila, vendar je ostalo nekaj temnega v njeni duši.

Kljub temu, da jo je bila misel na tujo, neznano dekle vznemirila, je bila Zofija srečna. Pela je vse dni. Le včasih se je trpko zamislila. Dora jo je opazovala: še v prvih dneh zakona ni bila taka. Ali res doživlja svojo prvo ljubezen?

Deset dni je preteklo kakor deset minut. Prišel je zadnji dan. Tisto noč je moral Peršič oditi. Zofija je bila nenavadno razdražljiva.

„Nocoj pride Peršič po slovo“, je dejala Dori.

„Mene bosta oprostila. Spat pojdem.“

Zofija ji ni ugovarjala. Bilo ji je celo ljubo. Že prejšnji večer ju je bila pustila sama.

Ko je Dora stisnila Peršiču roko, jo je ta vprašal s porednim bleškom v očeh: „Ali naj pozdravim Logarja?“

„Pa ga pozdravite“, je rekla Dora mrzlo, da ne bi izdala svojega drhtenja.

„Saj Dora še vedno misli nanj“, je previdno opomnila Zofija in pogledala svakinji v oči.

„Ti tega ne moreš vedeti“, je rekla Dora srdito.

Pustila ju je sama. Ležé na postelji, z obrazom v blazinah, je poslušala njune glasne besede, veseli smeh.

Zofija je bila tisti večer nenavadno razigrana. Vse je drhtelo v nji. Za mestom in za Kalvarijo so v presledkih gremeli topovi. Zdaj pa zdaj so zažvenketale šipe. Peršič je bil očarujoč. Medel blesk razočaranja je izginil iz njegovih oči. V omotični zamaknjenosti je pozabil Marusjo. Zofija se mu je zdela lepa. Bil je ves zmeden, komaj jo je razumel, kaj mu je pravila. Oči so se ji venomer zalivale s solzami. Dotaknila se je njegove roke. Preplašila se je in se divje, ubito zasmejala.

Peršič se je grenko smehljaj, bil je brez moči ko dete. Misli so mu uhajale, se vračale, drhtele ko listje v vetru. Zofija ni mogla več prestatjati na mestu. Stopila je k oknu. Po vsej pokrajini je bila razlita svetla mesečina.

„Pojdiva ven!“ je spregovoril Peršič plaho.

Zofija je vzdihnila. Roko si je položila na prsi, čutila je valovanje krvi. S ceste so prihajali glasovi in vzkliki otrok . . . Znova je pogledala v mesečino. Nenadoma je vzkliknila: „Ogenj!“ Gorelo je pobočje Sabotina. Črta ognjenih plamenov je tvorila čudovite slike. Peršič je pristopil: „Krasna noč!“ Zofija ni odbila njegove roke. Pogled na plamene jo je razburil, da ni več slišala topov. Neznane sile, neutešene želje in strahovi so plali v nji.

V veži je postala. Ali Dora spi? Stresnila je z glavo, kakor da ji ni nič več mar. Stopila je na cesto . . . Na pobočju hriba se je vila vrsta majhnih kresov. Videti so bili obrisi gora, holmov in dreves. V daljavi se je vse nerazločno potapljalo v sivino in mrak.

Prej plahe misli so postale drznejše . . . Šla sta po drevoredu. Zavila sta na stransko pot. V bližini je stal park. Smreke, ciprese, pinijske. Sredi parka se je belila napol razrušena, zapuščena vila.

Tiho, šepetaje, porojeno iz želja: „Pojdiva na vrt!“ Zofija je le podmolklo čutila, kako jo nekdo vodi za roko. V zidu je zijala razpoka. Peršič je bil že na drugi strani: „Dajte mi roko!“ Zofija se mu je dala voditi. Ni čutila tal pod nogami. Vse se je pogrezalo nekam v neznano.

V kotu vrta so stale nizke smreke, opletene z gostimi vejami skoro do tal. V mesečini so se sence na tleh prepletale, delale čudovito mrežasto sliko. Peršič in Zofija se nista spustila. Odpovedali so jima čuti.

V goščavi je Peršič obstal. V rokah mu je zagorela žepna svetilka in ugasnila. Zofija ni ničesar videla. Iz Peršičevega grla se je izvil glas groze in začudenja. Zofiji je udaril smrad v nosnice. Peršič jo je naglo, hlastno potegnil iz gozdiča. Iz blaznega, neznanega strahu ga je objela in se prižela k njemu. Vrnil ji je objem in jo poljubil. Nato sta bežala na jaso, v mesečino.

„Tam notri leži . . . mrlič.“

Zofija je vzkliknila iz polne zavesti: „Vrniva se!“

Peršiča je dotik njenih ustnic divje omamil. „Ne.“ Čemu se je tako prestrašil? Na bojišču je videl mrličev na kupe. Da bi odvrnil Zofijino pozornost od groze, ni izpustil njenega obraza. Borila se je med strahom in strastjo. „Vojna — smrt in ljubezen“, je rekla Ivanu. Premagal jo je občutek sladke omame.

Stopila sta na stezo. Noga je šumela na pesku. Umetna kotanja. Grmovje. Sence med drevesi . . . Spomin na mrliča, na hipen strah je živel le še kot senca v Zofiji. Ta je ovijala pričujoče trenutke v podmolkel, prelesten čar.

Peršič je dvignil Zofijo na roke in jo prenesel na drugo stran nekega bodičja. Položil jo je na trato, sedel poleg nje. Okoli njiju so ležale sence, sence. V daljavi se je pojavil blisk, nad mestom je zamolklo tulila granata. Ogenj na Sabotinu je ugasnil . . . V navalu čuvstev so silile Zofiji solze v oči. Peršič je molčal. Besede bi jo bile le bolešno zdramile iz omame. Skozi napol zaprte trepalnice je strmela vanj, trepeta: zavrgel me bo.

„Gospa, kako ste lepi!“

Iz Zofijinih prsi se je dvignil nerazločen glas velike hvaležnosti.

Štiri in trideseto poglavje.

Dora med tem ni spala. Misli na Vinka so se ji spajale z bolečino. Slišala je Zofijin vzklik: „Ogenj!“ Zagrnila se je čez glavo. Kljub temu je čez nekaj časa začula korake in škrtanje ključa. Vse je utihnilo. Zofije ni bilo. Dora je slišala, kako ji bije srce. Kje je Zofija? Bilo ji je jasno. Ne bi hotela slišati ničesar več; zaspati, pogrezniti se v sanje. Nemogoče. Obdajale so jo zmedene misli. Skočila je na tla, si ognila plašč in stopila na hodnik. Vse je bilo prazno, skozi okna je sijala mesečina. Vrata so bila zakljenjena, ključa ni bilo.

Oslonila se je za hip in se ob misli na Zofijo grenko nasmehnila. Opetekaje se je vrnila v spalnico in vrgla plašč na tla. Legla je po strani na posteljo in si zakopala obraz v dlani. Zofija, Zofija! Nihala je med

čuvstvom do brata in med prostodušnim odpuščanjem ljubeči. Vojna je razdrla vse vezi. Ali je Zofija pripravljena na posledice ali bi hotela odrešiti brata? Ne. Objela sta jo taka mržnja in stud do svakinje, da jo je s tihimi besedami klela.

Koliko časa je tako mislila in trpela? Nenadoma jo je zdramilo. Dvignila je glavo. Nekdo je potrkal na vrata. Zofija! Planila je kvišku in stopila v vežo.

„Zofija! Dora!“

V glasu je ležala nestrpnost, razočaranje. Ivan! Moj Bog, Ivan! Dora bi se bila skoraj zgrudila. Stala je na mestu. En ključ ima Zofija, drugega hrani Urška. Ne sme se oglasiti. Ne sme odpreti. Kaj naj stori?

Tihic je stopila v spalnico. Oblekla si je plašč in si ga zapela. Vse to je delala komaj zavedno. Poslušnila je. Ivan je nehal klicati. Potrkal je na okno njene sobe. „Dora!“ Vse tiho. Krenil je okrog hiše. Dora je planila k oknu in ga zaprla. Počenila je na tla. V senci na steni je videla roko, ki je potrkala na šipo. Vsa je drhtela. Koraki so se znova oddaljili. Zgrabila se je za prsi, ki jih ji je hotelo raznesti. Mislila je, da bo zblaznela.

Objela jo je škodoželjna misel: da bi prišla zdaj Zofija po cesti in obstala pred vrati . . . V podstrešnici je zašumelo. Urška! Dora je strahotno občutila stisko tistega hipa. Ivan bo stal pred njo: „Kje je Zofija?“ Kaj mu bo odgovorila? Srce mu bo povedalo: nekaj se je zgodilo. Misel bo kljuvala: tako je bilo vse dni. Ne bo mogla lagati. Ali naj brani Zofijo? Spomnila se je bratovega trpljenja predpretekle pomladi. Videla ga je pred seboj blaznega, potrtega, uničenega . . . To je v hipu odločilo v nji.

V naglici si je obula stare čevlje. Odprla je okno, skočila na vrt. Poslušnila je. Po stopnicah iz podstrešnice so bobneli težki koraki. Skočila je do ograje, vrgla čevlje čez njo. Ozrla se je in vzdrtela. Kdo hodi za njo? Senca. V žični ograji je zijala odprtina. Pretaknila se je skozi njo, obleka se ji je pretrgala.

Splazila se je okoli vrta. Iz sence kostanja je pogledala proti hiši. Urška in Ivan sta govorila. Slišala je le nerazločne besede. Vrata so se zaprla. Kje je Zofija? Treba jo je bilo poiskati.

Bežala je mimo skupine vojakov. Ni smela izgubiti hiše iz vida. Če se vrne Zofija po drugi strani . . . Ni mislila več na obsojanje, na kletev. Prevzemala jo je ena sama vroča misel: da bi jo našla! Z obupom v srcu je molila: „Bog, pomagaj mi!“ Zaradi brata, ne zaradi Zofije.

(Dalje prihodnjič.)

OBZORNIK

KNJIŽEVNA POROČILA

Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 1930. 408 str. (Četrta knjiga Znanstvene knjižnice.)

Celotno podobo sveta je zgostil vsak narod v mitosu, vanj je položil svojo vero, svoje skušnje, svoje upe. V okrilju mitosa se mu snujejo verske predstave in tvorne sile domišljije, v njem so obenem zasidrane narodne šege, pravni običaji in državno-politično življenje, ki dobivajo zadnje potrdilo in se stikajo v skupnem religioznem središču. Izvor vsake mitologije je religioznega značaja. Bajke (ali mitosi) v ožjem smislu obsejajo svet višjih bitij samih brez odnosa do človeka. Od bajk se razlikujejo pripovedke po tem, da v njih prehajata drug v drugega božanski in človeški svet. Višja bitja privzamejo človeške poteze ali narobe: narodni junaki postanejo bogovi; stapljajo se mitična izročila in zgodovinski spomini. In kakor v človeku se tudi v vsej narodi javljajo božanske in demonične sile in znamenja, ki se posebljajo in simbolizirajo v naravnih pojavih in dogodkih.

V območju bajk, pripovedk in pravljic kaže folklorna znanost (ako upoštevam le njena v najširšem smislu filološka izhodišča in ne tudi n. pr. psihoanalitičnih [O. Rank], idejno-analitičnih in kulturno-filozofskih poskusov tolmačenja) dve različni pojmovanji. Prvi (Panzer, Böckel, Fr. von der Leyen) vidijo v pripovedkah ostanek razpadlih pripovednih pesmi, daljših ali krajših balad. Potemtakem predstavljajo skoraj le snov in se bistveno ločijo od oblikovno samostojnejših in razvitejših pravljic, ki so se od nekdanjih pripovedovale v nevezani besedi. Drugim (John Maier, Bolte, Polívka) je delitev na pripovedke in pravljice nebitvena. Pripovedke vsebujejo nagnjenje, da se izpopolnijo in stapljajo in šele pripravljajo snov, ki jo pevec obdela v eposu.

Kelemina se pridružuje prvemu naziranju. Bajka in pripovedka sta mu proizvod propadanja in zategadelj ne predstavljata samostojne pesniške vrste. Pač pa tvori pravljica pesniško obliko z vsemi stilističnimi značilnostmi. Pravljica se dogaja v idealnem času („nekoč“) in kraju („deveta dežela“); ne pozna torej lastnih imen in označuje jo že stereotipni začetek („Nekoč je bil kralj, ki je imel tri hčere“; „Živel je oče, ki je imel devet sinov“). Razgibana je v lahni igri domišljije, pripovedovatelj jo obdaja z vsem čudovitim razkošjem in bujnostjo. Taka živi pravljica v lastni nasičenosti in je odmaknjena vsem pogojem resničnosti. Drugače pripovedka: važnost dobiva prav po svojem stiku z obdajajočim svetom, v katerem spaja vsakdanje dogodke s čudovitimi vzroki, in imena krajev in oseb so sankcija njene resničnosti. Svetovno predstavo pripovedke označuje pesimizem; pripovedka se ne završuje kot pravljica vselej z zmago pravičnega in s kaznijo krivičnega — nasprotje med dobrim in hudim je mitičnemu mišljenju prvotno tuje, ker dobro in hudo sta le dve različni strani istega bitja (Kresnik! gl. Kelemina str. 7). Konec pripovedke je rad tragičen. V svet posejajo usodne sile, od katerih je človek najgloblje odvisen in proti katerim je brez moči. Sploh kaže pripovedka v občutju in v obliki

znake balade: mračnost, skokovitost, dramatično napetost. Dogodki se vrste naglo, sunkovito, z neko naivno brutalnostjo. Pripovedovanje je stvarno in skopo, potek je z dialogi dramatično vzvalovljen. Pripovedke so nekake balade v prozi.

*

V „Bajkah in pripovedkah“ je Kelemina želel „seznaniti čitatelja s tema najvažnejšima oblikama narodne pripovedne umetnosti, obenem pa ... pripovedovati k poznavanju slovenskih bajeslovnih predstav“. Gre za prikaz najpomembnejšega slovenskega ljudskega snovanja — problem, ki je bil do sedaj znanstveno komaj načet. Gradiva se je zlasti v drugi polovici 19. stoletja nabralo mnogo, a bilo je razmetano po različnih letnikih Novic in Glasnika, dunajskega in Ljubljanskega Zvona, Zore, Kresa itd. To gradivo je povsem neenakorodno in različne vrednosti, zapisovatelji so zapisovali pogosto na najmanj prikladne načine. Dosedanje samostojne zbirke (Šašelj, Pajek, Mödendorfer, Kotnik i. dr.) obsegajo le posamezne slovenske pokrajine, znanstvenim zahtevam ustrezajo le Kotnikove „Storije“. Posamezni motivi in problemi so sicer dobili kritično osvetljava, toda pri vseh podobnih poskusih je ostal svet slovenske bajke in pripovedke še zmeraj terra incognita. Kelemina se je z „Bajkami in pripovedkami slovenskega ljudstva“ lotil problema v celoti. V smislu označene naloge je bilo treba gradivo kritično razbrati in sestaviti smotreno urejeno in čitljivo zbirko, ki bi enakomerno upoštevala vse slovenske pokrajine, obenem pa razložiti značaj in pomen bajk in pripovedk in jih zvezati med seboj. Gre torej za antologijo slovenske bajke in pripovedke in za priročnik slovenske mitologije.

*

Svoje stališče do predmeta je avtor zavzel v Uvodu. Najprej opredeli bajko in pripovedko. Keleminova opredelitev je pri nas pač najpopolnejša; morda bi se dal tu in tam poudariti še kak moment. Za tem splošnim delom je avtor ves Uvod naslonil na zbirko, ki jo skuša čitatelju približati. Mitične predstave slovenskega ljudstva osvetljuje razvojno in po sestavinah in vzporeja z odnosnimi predstavami sosednih narodov. Težišče je v stremljenju, da se iz domačih virov dožene slovenska mitološka terminologija in priredi zlasti srbsko-hrvaški. Očitek, da se tu skuša siloma skonstruirati slovenski Olimp, ne bi bil upravičen: prvič je mitološki vidik sam po sebi plodovito hevrstično načelo, drugič stoji delo vseskozi na izkustvenih tleh. Uvod je filološko široko oprt, le da je pičlo odmerjeni prostor avtorja očitvidno tesnil.

*

V zbirki sami se je moralo uveljaviti načelo izbire in v njem je zapopadana razlika od Štrekcljeve zbirke slovenskih narodnih pesmi. Štrekelj je — po svojih lastnih besedah — skušal s svojo izdajo „iz raztresenih naših virov samo zbrati pripravno tvarino, da filologu in literarnemu historiku ne bo treba stikati za njo po vseh kotih“. Keleminove „Bajke in pripovedke“ ne podajajo samo tvarine, ampak obdelano tvarino: tekst zatorej ne nanizuje vseh posameznih pripovedk, ampak podaja od vsake bajke in pripovedke le najznačilnejši in najpopolnejši tip, varijante se navajajo v opombah. V razliki od Štrekclja je tudi svobodnejše ravnal s podlogo, zakaj vsakokratna zapisana

oblika pripovedke je slučajna, nebitvena. Prireditelj poudarja, „da že iz čisto tehničnega ozira bi bilo v mnogih primerih nemogoče, ohraniti prvotno stilizacijo, ker je imela vsa Trdinova generacija navado, razblinjati brez mejá narodne pripovedne motive“. Nekritični zapisovalci so včasih občutno zbrisali pristno lice bajke. Pridajali so ji narodno-buditeljske elemente, vršili racijonalistično kritiko snovi, z nje ironizacijo, z neumestnim moraliziranjem in psihologiziranjem izprevergli osnovni značaj ljudskih tvorb. Ako sem dejal, da je pripovedka brez določene zunanje forme, je treba dodati, da vendarle ni povsem amorfna: kdor ji odvzame naivnost, prsrčnost in stvarnost, jo razkroji. Prireditelj je torej ravnal s predlogo zlasti očiščevalno in zgoščevalno. Ni dvoma, da je izbral najprikladnejšo pot. Iz razvlečenega in razcefranega izročila je sestavil nekatere regeste, izpiske, ki z avtorjevimi besedami, a tesno in strnjeno, podajajo vsebino.

V tem smislu je avtor redigiral tudi dikcijo in jezik. Dialektične oblike je vseskozi nadomestil s književnim jezikom, pridržal je le kake karakteristične posebnosti v besedi in skladnji, posamezne „prabesede“ itd. Vsebinsko pritegnjenih pesmi je prenesel v prozo, kakor je to storil za vso nemško junaško pripovedko Uhland. Reprodukcijske je avtor približal normalnemu govoru; indirektni govor je torej spremenil v direktnega, če se je ta izkazal prešibkega, je bilo treba seveda spet prelivati v indirektni govor. Le natančna primerjava z originalom bi nam dala slutiti, koliko je prireditelj prirezoval, ugnetal in preliv, preden je iz tako upornega in nesoustreznega gradiva sestavil tako ubrano in tako prijetno čitljivo zbirko. Seveda: so še mesta, ki zvene prisiljeno, Kelemina ponekod ni pogodil tona v vsej pristnosti. Toda take neubranosti v besedilu bo lahko v prihodnjem natisku popravil, kakor sta tudi brata Grimma v poznejših izdajah Pravljič jezik izboljšavala.

Pri vsem predelavanju gradiva v smislu lepe knjige ni Kelemina nikdar prekoračil dopustnih mejá in ni posezal samovoljno v izročilo. Fragment je ostal fragment; tuintam je avtor združil dve ločeni izročili, ki spadata skupaj, nekatere vrzeli je izpolnil s srbsko-hrvaškim gradivom.

Pomemben poskus redintegracije je avtorju uspel v ciklih: različna sporočila, ki so nekdanj tvorila celoto, se grupirajo okoli posameznih centralnih postav. Da je avtor ravnal vseskozi kritično, pričajo diskrepance, ki jih ni zabil. Najpomembnejša taka cikla sta oba Kresnikova (št. 1, 245).

Razporedba bajk in pripovedk se ravna po sorodnosti motivov. Prireditelj je zbirko po naravi prikazanih bitij razdelil na šest oddelkov. Delitev je najpravičnejša, ker je bistvena; zaradi preglednosti bi si želel še pododdelkov. Moti me, da stoji skupina Nebeški kralj šele na četrtem mestu za duhovi, vilinskimi bitiji in demonskimi bitiji. Zaokroženosti zbirke bi bilo v prid, ako bi prišel sedanji IV. del na čelo zbirke. Višja mitologija bi se vidneje odrazila od nižje in vzpostavila bi se hierarhija mitoloških bitij, ki jo sedanja uredba razdira. Res je le, da se zbirka tedaj ne bi pričlenjala s toli pomembnim Kresnikovim ciklom.

*

Knjiga Bajk in pripovedk bi bila mnogo uporabnejša, ako bi bila preglednejša. V pričujočem delu se čitatelj izpočetka težko znajde. Že Uvod je nekako nestrnjen. Zdi se, da avtor ni vselej preudaril, kaj naj pride v Uvod in kaj v

Opombe. Opombe navajajo vire in naštevajo variante vsaki priobčeni bajki in pripovedki, toda vmes so nadrobne posamezne često dragocene opozoritve, ki se sedaj nekam porazgube. Nekatere stvari se ponavljajo. Človek ne ve vselej, bi li iskal spredaj ali zadaj. Nedognana soodnosnost med Uvodom, zbirko in Opombami bi manj ovirala, ako bi knjiga imela Polifemovo oko — register.

*

V Keleminovi knjigi smo dobili prvi celotni prikaz in prvo zbirko bajk in pripovedk iz vseh slovenskih deželá. Delo je zrastle na filološko-znanstveni podlagi, a sega po zamisli in izvedbi še preko območja izključno znanstvenega zanimanja. Tekst bajk in pripovedk predstavlja notranje zaokrožen izbor vseh količkaj važnih motivov, zahtevam lepe knjige ustreza dikcija, ki jo je avtor skušal ujeti v pristnem tonu ljudskega snovanja, in jezik, ki je enotno približan književni rabi. Keleminova knjiga podaja znanstveniku trdno podlago, na kateri je omogočeno nadaljnje izsledovanje v vseh smereh, vsakemu čitatelju pa, ki si je doslej pomagal le s približno, v slučajnih najdbah zapopadeno predstavo, odpira neposredno panoramo slovenske bajke in pripovedke, ki po bogastvu perspektiv preseza vsa pričakovanja. Ta panorama daje slutiti najosnovnejšo svojstvenost našega duhovnega gledanja in doživljanja, našega najintimnejšega snovanja, ki je utemeljeno v rasni, zgodovinski in psihični strukturi slovenskega človeka. Prireditelju gre veliko priznanje, le deloma tudi izdajateljici, ki bi bila tako važni publikaciji lahko omislila boljši papir.

P. Pajk.

I v a n Z o r m a n: P o t a l j u b e z n i. Tisk „Ameriške Domovine“, Cleveland, Ohio. V aprilu 1931. Izvirni lesorezi: Božidar Jakac.

Včasih zaide v našo strnjeno slovensko rast kako delo od onkraj morja, s katerim na prvi pogled ne vemo prav, kako in kam; zato sodim, da je naše kulturno udejstvovanje morda vse preveč zgoščeno okrog enega samega ognjišča in da smo v marsikakem oziru premalo razgledani po dogodkih v „provinci“, kaj šele po tem, kar snujejo naši v svojih novih domovinah. Priznam, da ima osredotočena kulturna akcija svoje dobre strani, zlasti glede na možnost enotnega usmerjanja kulturne politike; napačno pa je, če izgublja taka akcija iz vida kulturna prizadevanja izven sebe. In morda je celo upravičen očitek, da se često izgublja naša pogledi vse preveč po manj važnih dogodkih v tujini in da pri tem pozabljamo na nas same.

Za dokaz navajam n. pr. kulturno delo, ki ga vršijo naši izseljenci v Ameriki. Kako majhen del naše inteligence je poučen o tem, da je slovenski življenjski onkraj oceana kulturno visoko aktiven! Ni prav, da govorijo statistike le o številčnem stanju izseljencev, da beremo le o njihovih gospodarskih, družabnih in osebnih prilikah. Vse to je le enostranska podoba, čeprav žalostna podoba kdo ve kakšne usode. In ne vem, če smo si v svesti tukaj, na „starem svetu“, da se tudi onkraj morja odigrava precejšen del naše kulturne zgodovine, ki ne sme ostati za nas le nepopisan list. Ali poročajo kdaj naše vodilne revije o teh stvareh? Kaj ni to znamenje, da smo nekako desinteresirani na kulturnem življenju naših izseljencev, da izgubljam oči izpred oči enega najbolj živih problemov, da otepevamo za eno najbolj žgočih slovenskih ran?

Morda bi našel človek izgovor. Saj so menda naši „Amerikanci“ res svet zase in jih je „nova“, mehanizirana domovina močno prekovala; gotovo pa je, da pričakujejo — če ne drugega — vsaj nekaj pažnje, in da to pričakovanje ni kaka rodoljubarska sentimentalnost, temveč tista bolečina, ki jo je Ivan Cankar položil Damjanu v usta z besedami: „Ko sem prvokrat pobegnil, sem komaj čakal, da stopim na barko; pel sem in vriskal, od same norosti sem zalučil klobuk v morje. Čez tri tedne sem bil bolan od same bridkosti; vse se mi je trgalo v prsih, če sem se spomnil, kako ob sobotah potrkvajo pri svetem Pavlu. Strpel sem eno leto, nič dalj. Ko sem se vrnil, sem skoraj pokleknil na to ljubo domačo zemljo . . .“

In nekaka slutnja vsega tega se razodeva v Zormanovih „Potih“, ki je že četrta njegova pesniška zbirka. Otrok je bil, ko je odšel z očetom v Ameriko — menda je zdaj tega kakih trideset let — in vseh teh trideset let živi med nebotičniki in misli na domovino, tehta usodo slovenskih izseljencev, jih bodri in podžiga v ljubezni do domače govorice, do zemlje, pesmi itd. V tej vlogi se mi zdi Zorman prosvetni delavec, ki se z muko bije za izrazom in sklada domoljubne pesmice z raznimi didaktičnimi poantami, kakor n. pr.:

Zlata govorica dedov,
mi ostane srčna last.
Narod naš, ime slovensko:
Moj ponos in moja čast.
(Slovenska deklica.)

ali pa:

S prosveto le, moj bedni brate,
boš težki mrak prepodil,
razsvetlil ž njo temačno dušo
in spon se osvobodil.
(Južni motiv.)

ki se dado uporabiti pri raznih slavnostnih prilikah kot uspešne izpodbude, četudi niso kdo ve kako originalne.

V ostalem govori o sebi, aeroplanih, mirovnih pogodbah, letnih časih, vrabcu, ljubezni, rodni zemlji, pikniku, poljubih itd. Nič novega ni v teh pesmih. Celotakšne so, da bi jih človek pomotoma zamenjal s pesmijo iz Cimpermanovih časov. Podobe so medle ali pa obrabljene, beseda je neokretna, verz star, rima prisiljena (mési: zmesi), izraz nepesniški (glasovi nog nešteti; težko ume moj jaz; Naj grem s tabo, hrabri jezdec, bodi smoter tvoj in moj! . . .). Takih očitkov bi bilo še več, dasi ne smemo prezreti dobre volje in funkcije, ki jo more vršiti knjižica tam, kjer je nastala. Strogim umetnostnim merilom zbirka torej ni dorasla.

A drugo je oprema, ki jo Jakčeva ilustracija uvršča v serijo najlepših slovenskih pesniških zbirk.

Alfonz Gspan.

Pirjevec Avgust: Levstikova pisma. Založila Slovenska Matica. V Ljubljani 1931. 352 str.

Stoletnico Levstikovega rojstva je Slovenska Matica proslavila z izdajo njegovih pisem. Bolje se pač ne bi bila mogla spomniti jubileja in komaj kedaj

bi našla primernejšo priliko za izdajo Levstikove korespondence. Dejal bi pa, da je izdajateljica slavnostni pomen morda še preveč poudarila in vtisnila publikaciji res nekaj prigodniško improviziranega, kar ni povsem v skladu z resno zamislijo dela in trajnostnim značajem Levstika dopisnika. Hoteč pobrati priliko, se je izdajateljica v stremljenju, da poda že letos kar v završeni knjigi celo plast Levstikovega udejstvovanja, ki je preogromna, da bi se dala v sedanjem obsegu tudi notranje završiti, očitvidno prenačila. Ako nadalje upoštevamo, da prireditelj v skopo odmerjenem roku morda pri najboljši volji ni mogel povsem pronikniti v gradivo in da je moral priti v časovno stisko, nas ne začudi, da je pričujoča publikacija nekoliko razočarala. Ta izdaja, prva naša publikacija svoje vrste — tudi celotne korespondence so se doslej objavljale samo po zbornikih in revijah — je celotna le v omejenem smislu zlasti iz dveh razlogov: ker ni pisem Koširjevi Franji in ker so morali izpasti odgovori Levstikovih pisem. Močno obžalujem in pač poglobitna nedostatnost je, da knjiga vsebuje samo Levstikova pisma in ne tudi Levstiku pisanih. Šele celotna korespondenca bi nam popolnoma predočila ozračje dopisovanja in pokazala pobude od obeh strani, kar izvlečki iz pisem le deloma nadomeščajo. Delo bi seveda obsezalo dva zvezka in bi izhajalo dve leti — priznam, da konstelacije niso najugodnejše, a žal mi je, da pričujoči izdaji do monumentalnosti mnogo-kaj manjka.

Glede obsega zbirke so morda odločali tudi tehnični pomisleki. Drugače je z razporedbo pisem. Prireditelju sta se odpirali zlasti dve možnosti: da razvrsti pisma po dopisnikih ali po časovni zaporednosti brez ozira na dopisnike. Ureditev te vrste, da ostane korespondenca z isto osebo skupaj, je primerna le, kadar se objavijo tudi odgovori, kar namerava na primer prof. Kidrič v izdaji Prešerna (LZ 1927, 454; glede razporedbe pisem gl. Georg Witkowski, *Textkritik und Editionstechnik neuerer Schriftwerke*, Leipzig 1924, str. 148). Pričujoča izdaja obsega samo Levstikov lastni delež celotne korespondence in vendar se je prireditelj odločil za ureditev po dopisnikih. V tem vidim veliko nedostatnost pričujočega dela. Ako bi bila pisma urejena kronološko, bi se Levstikova osebnost enotneje odrazila, nepretrgano bi se začrtala njega življenjska linija in ozadje dobe. Pomislimo tudi, kako se n. pr. med seboj prepleta in dopolnjuje korespondenca med Levstikom, Stritarjem in Jurčičem in njih literarno snovanje. Čitatelj, ki se želi seznaniti z Levstikovimi stremljenji v neki dobi ali celo z njegovim duševnim razvojem, mora sedaj knjigo neprestano prelistavati in iz tu in tam raztaknjenih črt vedno znova zbirati Levstikovo podobo.

Stvar prirediteljeva je, da omogoči umevanje pisem, osebnosti in dobe. Pogrešam uvod, ki bi nam v glavnih obrisih, kolikor je potrebno, da se vživimo v korespondenco, očrtal Levstika, dopisnike in dobo ter obenem označil korespondenco, opozoril na najpomembnejša pisma in pasuse (to bi bilo pri toliki mnogovrstnosti zanimanja in raznorodnosti snovi še posebno priporočljivo). Tak uvod bi zahteval od prireditelja izdelan odnos do predmeta, čitatelj bi pa v njem našel izhodišče in oporo. Te zahteve ne presežajo naloge, ki jo pričakujemo od prireditelja korespondence. Prezreti ne smemo, da tu ne gre za slučajno objavo kakšnih bodi pisem, ampak za smotreno celotno izdajo.

Pričujoča priredba se torej omejuje na stvarna pojasnila k posameznim pismom. Pri objavi rokopisov, ki po večini prvotno niso namenjeni javnosti, dobiva komentar poudarjeno važnost. Razložiti mora stvari, ki so iz pisma samega razvidne in smiselne morda le dopisnikoma, dognati zvezo z življenjem in delom, vpostaviti prehode, izpolniti vrzeli med pismi in tako napraviti iz osamljenih kosov strnjeno vrsto. Umljivo postane, da bi se komentar v kronološko urejeni zbirki šele prav razmahnil: uveljavila bi se kontinuiteta, posamezni načrti, posamezna književna podjetja, kot Klasje, Mladika i. dr., ki se sedaj pojasnujejo pri različnih dopisnikih in ki se torej trgajo ali ponavljajo — ti načrti in podjetja bi se obravnavala z enotnega vidika in se kakor sama uvrščala v razvojno linijo. Seveda bi se tudi pomanjkljivosti v komentarju laže opazile.

Ne trdim, da so Opombe vseskoz slabe. Nekatere zadeve je prireditelj obdelal izvrstno, ozadje in zgodovino Pavlihe je n. pr. prikazal zelo izčrpno. Pri večini pisem je pa komentar silno skop in nekam slučajen, oprijema se nebitvenega in ne izčrpuje tvarine. Marsikje, kjer bi bila pojasnila neobhodna, jih je prireditelj sploh opustil. Med pismi Miklošiču na primer je koncept pisma (št. XXIV., 2), kjer Levstik Miklošiču priporoča Jurčiča, ki je šel jeseni 1865 na Dunaj študirat (Žigon, LZ 1919, 488; Prijatelj, ČJKZ VI, 130/1). Pirjevec ga ni opremil niti z najmanjšo opombo in zategadelj je koncept neumljiv. Ta in podobna neizčrpnost in slučajnost v pojasnjevanju dopisov kaže, da prireditelj ni bil povsem kos nalogi, vsaj ne v tako kratkem času. K pismom spadajočo literaturo je upošteval skrajno površno in prezrl nekatere najvažnejše prispevke. Skoraj neverjetno se zdi, da Pirjevec n. pr. ne pozna Razprav znanstvenega društva za humanistične vede; ne citira jih in vrzeli v komentarju kažejo, da jih res ne upošteva. Publikacija te vrste izgubi pomen, ako poleg raztresenih objav in poleg neobjavljenih pisem ne dá tudi vseh dosegljivih pojasnil. Silno klavrn je uvodni seznam Levstikovih dopisnikov, ki se Levstikova pisma njim niso ohranila; zaradi smotrenosti in celotnosti izdaje bi moral prireditelj iz ohranjenih odgovorov, a tudi iz drugih zvez dognati in navesti vsebino uničenih, oziroma neuruiranih Levstikovih pisem. Tedaj bi se dal tudi ta del korespondence razvrstiti v zbirko Levstikovih pisem. Nesmotreno je, da si je prireditelj le prerad okrajšal komentiranje z opozoritvijo na literaturo o predmetu. Nastane vprašanje: kak pomen imej izdaja pisem, ako v njej ne najdem vsega, kar iščem, in ako me opombe šele in samo opozarjajo, kje naj iščem pojasnila, namestu da bi same pojasnjevale? Kaj potemtakem ne tratim papirja in časa, ko ponatiskujem pisma, pa ne vem, kam in kod z njimi, če ne preberem komentarja tam, kjer so pisma že objavljena? Ne bi li zadoščal vestno sestavljen bibliografski pregled virov, objav in vse potrebne literature?

Registri so z nekaterimi izjemami menda sploh šibka stran naših znanstvenih publikacij. „Abecedno kazalo“ k Levstikovim pismom je zelo površno; zaman iščem v njem listov: Novice, Glasnik, Slovenec, Slovenski narod, Ljubljanski Zvon (dunajskega ima!) i. dr. Sploh bi bil priporočljiv trojen abecedni seznam: seznam osebnih imen, seznam obravnavanih predmetov in — zaradi Levstikovih filoloških pisem — seznam obravnavanih besed. Naposled bi prireditelj lahko sestavil tudi kronološko tabelo vseh pisem.

Vobče je treba avtorju priznati pošten trud, ki bi se pa popolnoma izkazal le, ako ga ne bi omejevali zunanji pogoji. Nekateri strani v knjigi dajo upati, da bi nalogo izvršil zadovoljivo.

Izdajateljica je poskrbela za dostojno opremo.

P. Pajk.

Ljubica S. Janković: Iz slovenačke književnosti. I. Odabrani primeri. II. Istoriski pregled. Beograd 1931. Str. 206. 35 Din.

Zadruga profesorskega društva je založila že II., razširjeno izdajo gornjega ličnega učbenika, tako potrebnega za medsebojno upoznavanje. Profesorka Jankovićeva je doslej z veliko vnemo napisala že celo vrsto člankov in razprav o slovenskih piscih. Pričujoča zbirka se pričinja s kratkim odlomkom iz Brižinskih spomenikov, ki so „najstariji pisani spomenik kod svih Slovena“ (125), in se končuje z vzorcem iz Levstikove „Višnjeve repatice“. Nad polovico prispevkov je prevedenih na srbski, ostali so komentirani, vsi pa v latinici. Uvodoma je sicer obrazloženo, da je urednica prevajala zato, ker se s tem cvetnikom obrača do najširših krogov. V prvi vrsti pa se bo zanimala za knjižico vendar le srednješolska mladina, ki bi z večjim pridom uporabljala izvornike. „Tout homme qui n'a pas soigneusement exploré les patois de sa langue,“ misli Ch. Nodier, „ne la sait qu'à demi.“ Poznam jih, ki se jim ni tožilo pogledati nekoliko k vsem Slovanom, celo k Lužiškim Srbom. Pri tej ali oni pristno slovenski besedi se utegne mladi čitatelj tam na vzhodu spomniti dobrega domačega izraza iz svoje okolice in ga z večjim zaupanjem uvesti v književnost namestu izposojenke, n. pr. vojka za dizgin, itd. Glede izbora bi se dalo dokaj prigovarjati, nekaj tudi glede zgodovinskega pregleda, kjer se n. pr. dvakrat omenja Ferdo Kozak, ki še ni objavil nobene izvorne zbirke, Igo Gruden pa nobenkrat, čeprav ima že tri knjige. Ako se navajata Sardenko in Pogačnik, bi Medved in Valjavec to tudi zaslužila. F. Erjavec je odpravljen z eno besedo, v kazalu se celo imenuje Anton.

Posebno poglavje prikazuje slovensko-srbske književne odnose. Tu bi smela stati iz protestantske dobe imena: Matija Popović iz Srbije, Jovan Maleševac iz Hercegovine, naš B. Kuripešić. Pri Kersniku bi se moglo poudariti, da je povest „Lutrski ljudje“ izšla v srbsčini z naslovom „Stara slika“. Cegnar je prevajal srbske narodne pesmi, Perušek pa „Gorski vijenac“, J. Bilc „Smrt Smail age“. Zorec je spisal „Med Hercegovci“, Golar nam je presajal „Iz bosenskega perivoja“, itd.

To poglavje pa bi kazalo postaviti na širšo podlago: *slovensko-srbsko-hrvatski slovstveni stiki*. Potem bi imeli maturanti precej gradiva. Evo nekaj imen: Jurij iz Brežic in hrvaški glagoljaši, Johannes iz Krka in „Čedadski rokopis“ (1497), J. Juričić = Jurij Kobilica, St. Konzul, A. A. Dalmatin, Frankopan, Valjavec (kajkovsko ljudsko slovstvo, študije o dalmatinskih književnih pojavih), L. Svetec (zgodovinska novela iz hrvaške, oziroma srbske zgodovine), Trdina (Bachovi huzarji), Jurčičevi, Stritarjevi, Gregorčičevi, Krilanovi motivi iz Hrvatske, odnosno z Balkana. Tavčar (Antonio Gledjević), Medved (Kacijanar, Za pravdo in srce), I. Kaš (Dalmatinske povesti), Perušek (Pop Pero). Strokovnjak bo našel še več podobnih zgledov literarne vzajemnosti.

Slovenca je pisava tujih imen sveta, vsaj kadar se obrača do izobražencev, Hrvat in Srb pa jih po mili volji potvarjata. Pred leti me je znanec vprašal, kako se neko cirilsko ime piše v francoščini. Kje naj to vem, ko pa se dá za-

pisati na 2864 načinov! Kdo je Deml: pesnik R. Dehmel ali pesnik J. Deml? Meterlinka sploh ni, ker se belgijski *ae* govori kot dolg *a*. Albreht in Albrecht sta dva, Krajger je v kazalu Kraigher. Tudi besedilo „Ubežnega kralja“ je v zadnji kitici nekoliko predrugačeno.

Tisk je vobče dober in točen. Vendar stoji včasih *i* za *in*, ljubezan za lju-bezen. Težje bo srbskemu dijaku popraviti take primere: vshe namesto vohé (11). Ker je med tem poročevalec T. P. grajal nekaj nepravilnih razlag, jih jaz opustim. Kaj pomeni: Levstik je protiv složenica *kolodvor* i *klobase* (144)? Tu je očitvidno nekaj izpadlo. Svetski bol (161) je pri naših romantikih svetozhalje ali svetobolje (ne svetoljublje). Gorjuše (127), Koblar (187, 205), Jakob Mrmolja (85), Milan Pugelj (187), Stříbrný (201), Anton Melik in Šain (190), da nevedem nekaj tiskarskih pomot, ki jih pogrešam v seznamu na zadnji strani. Imenik piscev ni povsem po latinski abecedi, prim. črko K.

Ako se priredi 3. izdaja, naj bi se v „rečniku pokrajinskih reči“ posvetila pozornost temle izrazom: bričati (brčati ali kričati?), dogniti — dognati, malotržanin — prav malomeščan, objamiti — tega glagola ni, pač pa objamem, objeti; obvariti — obvarovati, oglasiti se — javiti se, oskrba — staranje; podkev in pokati nosita napačen poudarek; posodnica bi bila posudilja, ne pa varnica, ki pomeni iskro; pri požgati bi poleg sagoreti še dodal prehodno: spaliti ali sažeci; premoliti čitaj: premotiti; previdan naj se izpusti; pričujoč (ne pričajoč), prilizniti se; pri glagolu primeriti se prečrtaj „uporediti“; pri *sloves* naj se *poziv* nadomesti z *dobar glas, slava*; soseska; togóta; várovati; zavreči — zabaciti, odmetnuti (prebaciti ima druge pomene, vsaj po Ristiću in Kangrgi); zdrzniti se — stresti se.

Knjigo, ki je plod resnega in samostojnega dela, krasi 24 portretov, posnetih večinoma iz Albuma slovenskih književnikov. Prosветno ministrstvo jo je priporočilo ter odobrilo za vse višje razrede gimnazij in za strokovne šole.

Temu delcu bo služil v izpopolnitev, zlasti s politično-zgodovinske strani, članek v Glasniku Jugoslovenskog profesorskog društva, zv. 6—8. (Naša Slovenačka): Slovenci i njihova književnost, str. 568—580. Spisal ga je urednik Jovan J. Babić.

A. Debeljak.

PREGLEDI

KNJIGE IN ČASOPISI

Dostojevskij in A. Gide. Majski zvezek praške „Slavische Rundschau“ je prinesel med drugim zelo zanimiv in instruktiven članek prof. Svjatopolka Mirskega o Dostojevskem med Francozi in Angleži. V jarki, ironično pobarvani luči je osvetljen prodor velikega ruskega pisatelja v te dve zapadni literaturi, posebno rezko pa je označen odnos današnjega kulturnega Angleža in Francoza do tega tako svojevrstnega, razrvajočega pojava

kot je Dostojevskij. Dočim med Angleži tega odnosa dandanes malone sploh ni več — meščanskemu Angležu je bil Dostojevskij potreben samo v tragičnem razvalu svetovne vojne —, je njegov vpliv v francoskem slovstvu v prvi vrsti po zaslugi Andréja Gidea nekoliko globlji, dasi pojmovan popolnoma svojevoljno in subjektivno, kot to v današnjih zapadnih, meščansko izindividualiziranih literaturah pač ni mogoče drugače. Ker je A. Gide naravnost reprezentant neke prevalentne plasti sodobne literature, je zanimivo tudi

njegovo pojmovanje Dostojevskega, katero Svjatopolk Mirskij ironizira takole:

„Nadaljnja etapa v recepciji Dostojevskega med Francozi zrcali nadaljnji stadij buržuazne kulture. Ta je v zvezi predvsem z imenom Andréja Gidea, ene najzanimivejših in najznačilnejših postav novejšje buržuazne literature ne samo v Franciji. Njegovo mesto v razvoju destruktivnih smeri, ki se dajo označiti z nekoliko staromodnim nazivom ‚dekadenca‘ — ima za svoj pogoj čas, ko so te smeri, ki so nastale kot antisocialen upor deklahirane boheme, postala stalna sestavina buržuazne kulture. Kar pa je bilo pri Baudelaireju, Verlaineu, Rimbaudu pristna tragika, pristno samozažiganje, pristno zanimanje sveta iz meščanskega življenja izobčenih upornikov, je postalo v poznejši dekadenci tragičen dodatek notranjemu življenju buržuaznih individualistov. Strahotna notranja favna, ki je pri kakem Rimbaudu pomenila čisto realno nevarnost, je postala domača menežarija, ki ni vzbujala več strahu nego kak Goethejev Lilijin park. Ukročeni, stabilnemu modusu vivendi podvrženi nestvori se gibljejo še vedno, a ta gibanja dajo samo nekoliko — sit venia verbo — pikanterije notranjemu življenju bourgeoisie, ki ga ne moti nikaka realna tragika. Gide je pač najznačilnejši zastopnik tega podzemlja, ki je našlo svoj stik z buržuaznim življenjem. Vnanje prihaja pri njem to jako dobro do izraza v svojevrstni mešanici neodoljivega nagnjenja za vse gnilobno, razvratno, dvoumno, ‚zlovešče‘ in ‚neizrazno slast krijoče‘ s korektno-vrlim zadržanjem, ki ima svoj vir v dveh tako discipliniranih šolah — estetski in etični — kot sta francoski klasicizem in francoski protestantizem.

Gideov ‚Dostojevskij‘ (1924) je čisto drug Dostojevskij kot Vogüéjev. Prvič je tu Dostojevskij docela iztrgan iz vsakršnega socialnega miljeja in ves obrnjen na vznotraj, nič manj kot pri Levu Šestovu. Nadalje se za vsako ceno poudarja dvo-smiselnost Dostojevskega, nemožnost, po-

rabiti ga za zgraditev kake pozitivne ideologije. ‚Zapiskom iz podzemlja‘ se odmerja centralno mesto v njegovem delu, postavi Stavrogina in Kirilova sta porinjena v ospredje. Kot temeljno za Dostojevskega se označuje problem indeterminizma, problem, s katerim se Gide v zvezi s svojo ljubljeno idejo o ‚acte gratuit‘ že dolgo bavi. Končno se v sklepnem poglavju bolestnost in abnormalnost proslavljata kot najplodnejša tla za genija in zatrjuje se, da ni ‚nikakega resničnega ustvarjanja brez sodelovanja demona‘, to je (čeprav Gide svojim sovornikom njih nevero v osebne hudiče hudó zameri) s tisto temno podzavestnostjo, na katere konstruktivni izrabi je izgrajena buržuazna dekadenca. Medtem ko Gide vsa protislovja in kolizije notranjega sveta Dostojevskega in njegovih ljudi neprestano poudarja, pušča dinamiko teh kolizij docela v nemar (saj ne odreka zastoj Dostojevskega človeštvu vsake ‚intelligence et volonté‘), konflikti igrajo pri njem vlogo strupov, ki dajejo pijači, zvarjeni iz njih, neko reznost, ne da bi jo napravile smrtno. Pri vsem svojem krepkem poudarjanju demoničnih in temnih elementov Dostojevskega pa Gide v nasprotju s Šestovim nikakor noče razvrediti njegovih pravih sintez in izrabi njegov krščanski leksikon v prav izdatni meri. Iz tragedije postane tako nedolžna preprostost in duševni nemir se uporablja ad majorem gloriam individualistične estetike.“ F. A.

Poezija nadrealizma. Beograd 1931. 12 str.

Skupina „nadrealistov“, ki je lani izdala almanah „Nemoguće“ (poročilo o njem glej v LZ 1930., str. 567.), je izdala letos nov manifest svoje življenjske in literarne ideologije. V tem letaku ponavljajo „nadrealisti“ globokoumne plitkosti, običajne nejasnosti in kralitice, ki so vedno znak notranje neuravnanih literarnih novotarjev. Take skupne izjave so brez vsakršne vrednosti. Anton Ocvirik.